

על פרשת דרכים: הצעות לפתרון אתגרי הקיום היהודי בזמן החדש שלומי פרלמוטר

שיעור 1: משה מנדלסון ואתגרי האמנציפציה

מתוך איגרת נתן העזתי

אחינו בית ישראל: ידוע להוי לכם שנולד משיחנו בק"ק סמירנה (=בקהילת קודש איזמיר) נקרא בשמו שבתי צבי, אשר במהרה תגלה מלכותו, ויקח כתר מלכות מראש מלך ישמעאל וישים על ראשו, והמלך ילך אחריו כעבד כנעני כי לו המלוכה. [...] וירכב משיחנו ויוליך משיחנו את משה רבנו ואת כל היהודים לירושלים, ובדרך יפגע במגוג ועמו עם כחול אשר על שפת הים הולך ללחום עמו. ומשיחנו שבתי צבי לא בחנית ובחרב ילחם, רק ברוח שפתיו ימית רשע ויפיל אותם ארצה בדברי אלקים חיים. ובבוא משיחנו ומשה רבנו עם כל היהודים לירושלים, אז ירים ה' אלקינו את בית המקדש מן השמים, בנוי בזהב ואבנים טובות המאירים כל קרתא דירושלים. ומיד יקריב משיחנו קרבנות לה', ואחר זה תהיה תחיית המתים בכל העולם, ומי יכול להאריך באלו הדברים כי רזין הם ולא ניתנו ליגלות לכל אדם, רק עין בעין יראו בשוב ה' את שיבת ציון. וכתבתי לכם תקף הדבר למען תדעו כי במהרה תזכו לגאולה.

ברוך שפינוזה, מאמר תיאולוגי-מדיני, ג, נ"ז

את ענין אות המילה אני מוצא לחשוב במידה כזו, עד שאני בטוח, שעל ידו בלבד תשתמר אומה זו לעולם. יתר על כן, אם יסודות דתה לא יתישו את נפשם, כי אז האמנתי בהחלט, שבהזדמנות הראויה, מאחר שהענינים האנושיים עלולים לשינויים, יקימו בזמן מן הזמנים את מדינתם שנית, ואלוהים יבחר בהם מחדש.

משה מנדלסון, ירושלים: כתבים קטנים בעניני יהודים ויהדות, פרק א' (מסדה, תש"ז)

מדינה ודת – חוקה אזרחית וחוקה כוהנית – מרות חילונית ומרות כנסייתית – תיכון עמודים אלה של החיים החברתיים זה כנגד זה – זו היא בחכמת הנהגת המדינה אחת השאלות הקשות ביותר, אשר זה מאות בשנים עמלים בפתרונה [...] עתים אתה רואה את הכנסיה מסיעה מצבת-גבולה הרחק לתוך תחומה של המדינה, ועתים אתה רואה את המדינה נוטלת רשות לעצמה להסיג גבולות, שלפי המושגים המקובלים אף הם למעשה אלימות יחשב. ואין שעור לפורענויות שהתרגשו ובאו מן התחרות שבין עצמויות מוסריות אלה עד עתה, ושעולות עוד לבוא. אם עומדות הן מערכה לקראת מערכה המין האנושי הוא קרבן מדינה, ואם דוברות הן שלום זו לזו יוצא הדבר בהפסד הקנין היקר ביותר של האנוש האנושי: כי אין הללו משלימות על פי רוב אלא על מנת לגרש מנחלתן עצמות מוסרית שלישית, את חירות הדעות, היודעת להפיק לעצמה טובה כלשהי מן המחלוקת שביניהן. [...]

תומס הובס חי בזמן שהקנאות, במחובר להרגשת חופש שלא כסדרה, כבר לא ידעה כל מעצור, ונכונה היתה, כאשר לבסוף גם עלה בידה, לשים למרמס את שלטון המלכות ולהפוך את כל חוקת המדינה על פיה. מואס במהומות האזרחיות ונוטה מטבעו לחיי מחשבה שקטים, העמיד את תכלית האושר על השלווה והבטחון, יבואו מאשר יבואו, ואותם לא מצא אלא באחדות הבלתי נפרדת של השלטון העליון במדינה. [...] ופעולתו של הובס בתורת המוסר היא כפעולתו של שפינוזא במטפיסיקה. [...] לוק, שחי אף הוא בימי אנדרלמוסיה אלה, ביקש לגונן את חופש המצפון בדרך אחרת. באיגרותיו על הסובלנות [...] מכאן יוצא שאין לה למדינה לעסוק כל עיקר בענייני אמונות ודעות של האזרחים בנוגע לאשרם הנצחי, אלא לנהוג סבלנות בכל אדם [...] המדינה, בתור מדינה, אין לה לתת את דעתה על הבדלים שבדת [...] טוב ויפה! אילו ניתן לישב את המחלוקת על ידי הגדרת מילים, לא הייתי מוצא הגדרה נוחה מזו, ואילו ניתן להוציא בה מליבם את הקנאות, לא היה לוק הטוב רואה פגעים לעתים קרובות כל כך.

[...] "במשעול האפל" – יורשה נא לי להביא כאן את דברי עצמי ממקום אחר: "במשעול האפל שעל האדם להלך בו כאן, זומנה לו רק מידת האור, הדרושה לו לפסיעותיו הקרובות. אור רב מזה עלול רק להכותו בסנוורים. וכל אור מן הצד רק יוליכהו תועה". [...] כאן הבדל מהותי בין המדינה והדת: המדינה מחייבת וכופה. הדת מורה ומשדלת, המדינה נותנת חוקים, והדת – מצוות. המדינה יש לה כוח גופני ומשתמשת בו בשעת הצורך: וכוחה של הדת הוא באהבה ובעשות הטוב והחסד. [...]

משה מנדלסון, ירושלים: כתבים קטנים בעניני יהודים ויהדות, פרק ב' (מסדה, תש"ז)

חבורו המצוין של האדון דוהם "על תקון מצבם האזרחי של היהודים" גרם לחקירה: באיזו מידה ראוי להניח בידה של קולוניה נספחה [= קהילה דתית] את ההנהלה החוקית בענינים כנסייתיים ואזרחיים בכלל, ואת משפט הנדוי והחרם בפרט? [...] אבל מה הדין [...] אם המדינה והכנסיה עצמן אין להן כל זכות כפיה בדברים שבדת? אם לפי חוקי השכל הישר, שכולנו חייבים להכיר באלוהיותו, גם המדינה וגם הכנסיה אינן רשאיות ליטול לעצמן בענינים שבאמונה כל זכות זולת הזכות להורות וללמד, כל שלטון זולת שלטון ההוכחה, כל שבט-מוסר זולת משפטי התבונה?

[...] עתה אעבור לטענה הרבה יותר חשובה שטענו נגדי, ושבגללה בעיקר נכתבים הדברים האלה. ושוב, בלי לסתור את נימוקי, עמדו וערכו כנגדם את סמכותה המקודשת של דת משה, שאני מחזיק בה. מהם חוקי תורת משה, טוענים, אם לא שיטה של ממשלה דתית, של שלטון הדת ומשפט הדת? "עם כל היות דברך נכוחים ונבונים" הוא פונה ומדבר אלי "הרי הם סותרים את אמונת אבותיך במובנה הנכון ואת עיקרי הכנסיה, שנתקבלו לא על ידי מפרשיה בלבד, אלא הם קבועים ועומדים ברור ומפורש גם בספרי תורת משה עצמם. [...] הרי האמת היא כי משה כורך באי קיום החובות של עבודת אלוהים כפיה ועונש ממש. משפט הכנסיה החוקי שלו מצווה לענוש את מחלל השבת ואת מקלל השם, ואת האחרים הסרים מדרכי מצוותיו, במיתת סקילה" - משפט הכנסיה המזוין הוא מאז ומעולם אבן-פנה בבנין הדת היהודית ועיקר ראשי בשיטת האמונה של אבותיך.

כיצד תוכל, אדון מנדלסון יקירי, לעמוד באמונת אבותיך, ולערער את כל בנינה על ידי עקירת אבני יסוד שלה, בצאתך להילחם במשפט הכנסיה, שנתן ביד משה על פי ה'?

טענה זו פוגעת בלב. עלי להודות כי המושגים על היהדות הנתונים בזה, לבד מאי זהירות כלשהיא בביטוי, מקובלים גם על דעת רבים מבני אמונתי. ולו היה הדבר כן, לו נוכחתי לדעת כי כן הוא, כי עתה אמנם חזרתי מדברי בבושת פנים ונתתי את התבונה תחת עול האמונה - אך לא! למה אהיה חנף ומתחסד? המרות יכולה להכניע, אבל לא להורות וללמד: יכולה לדכא את התבונה, אבל לא לכבלה. אילו היתה קיימת סתירה גלויה כל-כך בין דבר אלוהים ובין תבונתי, הייתי יכול לכל היותר לגזור על האחרונה שתיקה, אבל נימוקי שלא הוכחשו היו חוזרים ונעורים בפנה נסתרת שבלבי.

[...] אבל מן הדין הוא שלא אקפח שכר מבט עינו הבוחנת של האיש. במקצת ראה ולא טעה. אמת נכון: אין אני מכיר בלתי אם באמתות נצחיות הנתונות להשגתו של האדם, ואף עשויות להיות מוכחות ומאומתות בכוחות אנושיים. אלא שמושג בלתי נכון של היהדות הטעהו לחשוב שאיני יכול להחזיק בדעה זו, אלא אם כן אני סר מדת אבותי. אדרבא, לדעתי הרי זה עיקר מהותי בדת היהודית, וסבור אני כי הוא שמהווה קו מבדיל בינה ובין הדת הנוצרית. אומר בקצור: יש להם לישראל מתן תורה אלהית.

חוקים, מצוות, פקודים, משפטי חיים, הוראות של רצון אלוהים, כיצד ינהגו כדי להגיע לאושר הזמני ולאושר הנצחי. משפטים וחוקים כאלה נגלו לישראל על ידי משה באורח פלא למעלה מן הטבע. אבל לא דעות למודיות, לא אמתות ישועה, לא משפטי תבונה כוללים. את אלה מגלה הקדוש ברוך הוא לישראל כמו לשאר בני אדם, בכל עת ובכל שעה באמצעות הטבע והעצמים, ולא על ידי דבור וכתב.

מכתב לפאטר למנדלסון, 1770

תנני להגיד זאת לכבוד האמת: מוצא אני באגרתך מחשבות-לב שאני מעריץ אותן, לא כי יתר על כן: שהזילו דמעות מעיני: מחשבות, שעוררו בקרבי שוב את משאלת לבי – סלח לי על חולשתי – הלואי היית נוצרי! – לא מפני שהטלתי ספק כלשהו אם הישראלי אשר היודע-כל צריך לתת לו את תעודת היושר שנתתי לך בדברי הקדשתי, מכובד הוא בעיניו כמו הנוצרי הישר. לא, אין משוא פנים עם אלוהים, כך מלמדני גם האוונגליון שלי: כי אם איש הירא אותנו ופועל צדק, מכל גוי וגוי, יפיק רצון ממנו. מלבד זה, הפילוסופיה וההתגלות המשותפות לנו מנחות אותנו במעלות האושר הנצחי לעולם הבא. מדת האושר הנצחי, כך אתה מורה, תהיה שווה אצל כל היצורים המושכלים למידת קליטותם המוסרית. והנה לפי המושגים שלי יכול נוצרי להשיג את המדרגה העליונה של הכושר המוסרי הזה בקלות ובמהירות גדולה ביותר: וכלום לא תסלח לי, שהכרה פנימית זו, החרותה אף היא בעומק טבעי, עוררתי ועדין מעוררת אותי להשתוקק בכל נפשי שתבחר גם אתה ללכת בדרך הקצרה ביותר אל רום הצדקה והאושר?

מכתב מנדלסון לפאטר, 1770

אילו נמצא בין בני דורי אחד קונפוציוס או סולון, הייתי יכול, לפי עיקרי דתי, לאהוב ולהעריך את האיש הגדול, בלי להעלות על דעתי את המחשבה המגוחכת לגייר את קונפוציוס או סולון. לגייר? למה? מכיון שאינו מקהילת יעקב, אין חוקי דתי חובה עליו, ובנוגע לתורות, נבוא עליהן במהרה לידי הסכם. כלום אני מאמין שיכול הוא להיות בן עולם הבא? – או! חושב אני כי איש המדריך בני אדם באורח צדקה בעולם הזה, אי אפשר שיהא יורש גהינום בעולם הבא, ואין לי לפחד מפני קוליגיון נכבד, שיעמידני על דעה זו לדין, כדרך שעשתה הסורבונה למרמונטל הישר באדם [בשל פרק על סבלנות דתית ברומן שלו נזפה בו הסורבונה עם הארכיהגמון של פריז].

יש לי לאשרי כמה ידידים מצוינים שלא מבני אמונתי. אנו אוהבים זה את זה אהבה נאמנה, אף על פי שאנו משערים ומניחים כי בעיני אמונה ודת דעותינו חלוקות. אני מתענג על חברתם, שמשפרת אותי וגורמת לי נחת-רוח. מעולם לא קרא אלי ליבי בסתר: חבל על הנפש היפה! מי שמאמין כי מחוץ לבית תפילתו אין אדם זוכה לאושר נצחי, ודאי עולות בליבו אנחות כאלה לעתים קרובות.

אחים! אם ליראת שמים אתם מתכוונים, אל נא תבדו אחדו במקום שנראה בעליל כי רבוי הגוונים היא תכניתה ותכליתה של ההשגחה. איש מאיתנו אינו מרגיש ואינו חושב בכל כדרך שחושב ומרגיש חברו, ולמה נהיה גונבים איש את דעת חברו על ידי מלים מתעות? למה נהיה כמתחפשים, מתנכרים איש אל אחיו בדברים החשובים שבחינו, ואלוהים הרי טבע לכל אדם את שרטוטי פניו המיוחדים לא אל חנם? [...] למען טובתכם ולמען טובת כולנו אחדו אמונה אינו סבלנות, ניגודה הגמור הוא של הסבלנות האמיתית! [...] מי שאינו מפריע את שלום הצבור, מי שנוהג במישרים ביחס לחוקי המדינה, ביחס אליכם ואל אזרחי הארץ הניחו לו וידבר כאשר עם מחשבתו, יקרא אל ה' על פי דרכו או על פי דרך אבותיו, ויבקש את ישעו הנצחי במקום שהוא מדמה למצוא אותו. אם נותנים אנו לקיסר את אשר לקיסר תנו אתם לאלוהים את אשר לאלוהים! אהבו את האמת! אהבו את השלום!

אפרים גוטהולד לסינג / "משל הטבעות" במחזה "נתן החכם"

סלדין	היפלא כי לא מִשֶׁה הטבעת	על כֵּן שְׁלִשְׁתָּם גַּם יחד אָהב סֵלָה.
עוד תשוב תראני גאון ענותך?	מֵאַצְבַּע הָאִישׁ מֵאַרְץ הַקָּדָם,	ומעת אל עת מדי שפך שיח
חדל לך מזה! אף ספרה, ספרה!	ויחשב מחשבות כי גם לנצח	אחד האחים לבד לפני אביהו,
נתן	תשארו לזרעו לדר דרים אחריהו?	ואחיו לא היו כי ישויו אליהו,
זה רבות בשנים חי בארץ קדם	ויעש כן. וישאר הטבעת	אז מצא אביו רק אתו לבדהו
איש ולו טבעת אין ערוך אליה.	לאהוב מפל בניו: ויצוהו	הטוב לפניו לרשת הטבעת;
ירשת אהבה, חותם על יד	כי יתננה גם הוא באחרית ימיהו,	ככה חליפות את זה ואת זה פעם
ימינהו.	לאשר יבחר לאהבה מפל בניהו;	הבטיח אביהם, אף לא על שקר,
ובקרבה צפון וסתום כח פלא,	[...] כה מבין לבן, הטבעת	כי דבר בכל פעם אמת בלבהו,
לתת את נשאה ולבו בה בטוח,	נמסרה,	כי לו הטבעת מורשה תהי.
בעיני אלהים ואדם לחן ולחסד.	עדי אל אב לו שלשה בנים באה;	ככה יעשה האב כל ימי חייהו.
	שמעים בקולו היו שלשתם גם	
	יחד.	

אולם יש קץ לכל חיים עלי ארץ,
 בא הקץ על אב זה הקיץ אלה,
 ויהי האב דאג, מבלי ידוע,
 מה זה יעשה בטרם ילך ואיננו,
 הישקר באמונתו לבניו שנים,
 אשר בדברו גם המה בטחוי?
 ומזמות הוא יעץ וישלח חרש,
 לבקש חרש חכם ומצאהו,
 עשה מלאכה בזהב ובאבן,
 ובתבנית טבעתו לעשות צוהו
 שתים אחרות תהינה כמוה,
 אשה לרעותה תדמינה
 שלשתנה.
 ופליא החרש לעשות
 מלאכתהו, מלאכתהו,
 עד כי לא הפיר בראותו אותנה,
 האב, אי-זו טבעתו הראשונה.
 ויקרא אל בניו טוב לב ושמח,
 אחד אחד אל חדרהו בסתר;
 לכל אחד נתן ברכתו – וטבעת;
 והשפט? – נכסף אנכי לדעת
 – את אשר שום תשים בפיהו,
 וימת. – התשמע מלכי, שמע?
 דברה!
 [...]
 אך נשוב נא אל טבעותינו רגע.
 הנה האחים משפטם הקריבו
 אל השפט; והנה איש איש
 מהמה
 נשבע כי מיד אביו הטבעת
 לקח; – כאשר היה באמת וצדק
 –
 אחר אשר אביו כבר הבטיחהו
 כי לו יהי משפט נשא הטבעת –
 השקר!
 ועתה עמדו וראו ובזאת תבחנו;
 את מי מכם אהבים יותר השנים?
 מהרו, הגידו! – אך החרש
 תחרישו?
 ולא יכל להבטיח אותו על שקר;
 סלדין

פְּעַלְת הַטְּבַעַת פְּנִימָה וְלֹא חוּצָה?
 אִישׁ אִישׁ מִכֶּם אֶהֱב אֶךְ אֶת נַפְשָׁהּ? –
 הוּי פּוֹתִים אֵין לֵב הֵן שְׁלִשְׁתְּכֶם גַּם יַחַד!
 וּשְׁלֵשׁ טְבַעוֹתֵיכֶם אֶפְס וְתָהוּ.
 כִּי אֲמַנֶּם אֶבֶד אֶבְדָּה הַטְּבַעַת הָאֲמֶת. וְלִמְעַן כִּסוֹת זֹאת בְּסֵתֶר וְלִמְנוֹת הַחֲסָרוֹן עֲשֵׂה אֶת שְׁלֵשׁ אֵלֶּה אֲבִיכֶם הַחֲכָם.
 סִלְדִין הַפְּלֵא וּפְלֵא!
 נָתַן עֲצָתִי: קָחוּ הַדְּבָרִים כַּאֲשֶׁר הֵמָּה לְפָנֵיכֶם. אִם אִישׁ מִיַּד אָבִיהוּ קִבֵּל הַטְּבַעַת, יֵאֱמִין לְבָהּ כִּי טְבַעְתּוֹ אֲמֶת, צְדָק הִנֵּה. – וּמִי יֵדַע אִם לֹא קִצְרָה נֶפֶשׁ הָאֵב בַּעֲמַל בְּנָיו, בְּהִיוֹת טְבַעַת אַחַת בְּיַד חֲזָקָה בְּבֵיתוֹ שׁוֹרְרָת! –
 הֵן אֶהֱב אֶתְכֶם בְּאֲמֶת, שְׁלִשְׁתְּכֶם יַחַד אֲשֶׁר עַל כֵּן מֵאֵן לַעֲשׂוֹק הַשָּׂנִים בַּעֲבוּר הָאֶחָד. – לָכוּ לְמַדּוֹ מִמֶּנּוּ מָה אֶהֱבֶת אֲמֶת זֹאת מִכֶּם דְּרִשְׁת! אִישׁ אִישׁ מִכֶּם יַעֲמוֹל, יִשָּׂא נַפְשָׁהּ, לְהוֹצִיא אֶל הַפַּעַל כַּח הָאֶבֶן בַּטְּבַעַת! וּמִכְחָכֶם שַׁחֲדוּ. זֶה הַכַּח רוּחַ נְדִיבָה תִּסְמְכֶהוּ! בַּעֲשׂוֹתְכֶם רַק חֶסֶד וְצְדָק תִּרְדְּפוּ, וּבִקְרִיב לְבַכֶּם בְּאֲדָנִי תִבְטְחוּ. וְאִם יִגְלֶה וַיִּרְאֶה זֶה הַכַּח בְּדוֹר בְּנֵיכֶם אַחֲרוֹן עַל עֶפְרַיִם יִקְוֶמוּ.

נפתלי הירץ וייזל, איגרת 'דברי שלום ואמת', 1782

לקהל עדת ישראל הגרים בארצות ממשלת הקיסר הגדול האוהב את בני האדם ומשמח את הבריות יאזעפוס השני ירום הודו, מאת נפתלי הירץ וויזל.

אמר החכם מכל אדם, חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה (משלי כב ו), [...] ואם יחנך הנער בנעוריו, ויהיה החנוך על פי דרכו, אז גם כי יזקין לא יסור ממנה.

והנה לחנך נערי בני ישראל על הסדר הנכון, יחלק לשתי מחלקות, המחלקה האחת היא ללמדן תורת האדם, והן הדברים שבעבורן בעליהן ראוין להקרא בשם אדם, כי הנעדר מהן כמעט שלא יאות לו התאר הזה, וכמו שיתבאר. והמחלקה השנייה היא ללמדו תורת ה', שהן חקי האלהים ותורותיו, דברים הנעלים משקול דעת כל אדם, ונודעו למשה רבינו ע"ה בנבואה ולולי שבאו אלינו על הדרך האלהי הזה, יהיו תעלומות גם מחכמי לב היותר גדולים, לפי שאין ענינם מסובב מן החקים הקבועים תחת השמש, גם לא נתחייבו בהן רק זרע ישראל לבד.

[...] ובכלל תורת האדם הן הידיעות הנימוסיות, דרכי המוסר והמדות הטובות ודרך ארץ ולכלכל דבריו בדברי חן ולשון צחות, שדברים אלו ודומיהן נטועים בדעתו של אדם, והמבין יבין רבות ממליצות התורה האלהית ומדרכי השם הכתובים בה, כמו שנרמזו (פרק י). וכן לדעת קורות הדורות (היסטאריע) וצורת הארצות והימים (גיאוגראפיע), ומנהגי המדינות ומשפטי המלכים וכיוצא באלה. וכן כוללת החכמות הלמודיות כמו חכמת המספר (אריטמעטיק), וחכמת המדידה (גיאומעטריא), וחכמת תכונת השמים (אסטראנאמיע) וכיוצא בהן, החקוקים בדעת האדם, כי בה נטועים המושכלות הראשונות, שתרביבם הבינה, ותוליד מהן תולדות נאמנות בכל דבר חכמה.

וכן כוללת החכמות הטבעיות שהן ידיעת טבעי הנמצאים למיניהם, הבע"ח והצמחים והדוממים והיסודות, אותות האויר והעננים ותולדותיהן, חכמת הכרת הצמחים (באטאניק), וחכמת הנתוח (אנאטמיע), וחכמת הרפואה (מעדיצין), וחכמת הכימיה וכיוצא, שכלם בכח האדם ללמדם באמצעות החושים והשכל, מבלי שיצטרך אליהן ענין אלהי להשיגם, ולא ספר זכרון לגדור בעד השכחה.

והנה תורת האדם קודמת בזמן לחקי האלהים העליונים, [...] ולכן הנעדר מתורת האדם, אע"פ שלמד חקי אלהים ותורותיו ונוהג על פיהן, אין נחת בו משני פנים, האחד שחברתו לטורח על שאר בני אדם, גם בבואו גם בצאתו ישנה בארחות מנהגי הבריות, דבריו בעניני העולם לא בהשכל, ופעולותיו בדברים שתחת השמש מהבל ימעטו כי לא לעזר ולא להועיל הם לשאר בני אדם, והשני אע"פ שחקי האלהים ותורותיו נעלים מאד מתורת האדם, הם קשורים ודבוקים בה, ובמקום שתכלה תורת האדם, תתחיל התורה האלהית ותגד לנו דברים שאין בכח שום אדם להשיגם.

ולכן המסכל חקי האלהים, ויודע תורת האדם, אע"פ שלא יהנו מאורו חכמי ישראל בחכמת התורה, יהנו ממנו שאר בני אדם שבכל העמים, והמסכל תורת האדם, אע"פ שיודע חקי האלהים, אינו משמח לא את חכמי עמו, ולא את שאר בני האדם, וכן אמרו חכמים (מ"ר ויקרא פרשה א') כל תלמיד חכם (שהוא היודע חקי אלהים ותורותיו) שאין בו דעה (נמוסיות ודרך ארץ) נבלה טובה הימנו [...]

תגובת הרב יחזקאל לנדא רב העיר פראג, לאיגרת, בדרשתו בפני יהודי העיר:

והנה גם בימינו עלתה כך שהאפיקורס הירץ ויזל בעל מחבר ספר גן נעול כתב בספרו שנדפס מחדש שם שתורת האדם הוא העיקר [...] וחלילה לומר כן [...] ולא זה העיר ולא זה הדרך לעשות תורת השם טפל ולעשות תורת האדם העיקר. ובוודאי מה טוב ומה נעים עשה הקיסר יר"ה בעשותו לנו ללמוד חכמתם ועשה נורמאל שוהל כי ג"כ מצינו בדניאל חנניה, מישאל ועזריה שהיו מגודלים אצל נבוכדנאצר ללמוד לשון כשדים ושאר חכמות כמשמעות הפסוק בדניאל אבל אין הקיסר יר"ה מבקש בשביל זה שישראל חלילה יבטלו מתורת ה' אבל אלו האפיקורסים ימח שמם בקשו לעקור את הכל. ומובטח אני שכל מי ששמע דרשה זו לא יתן שלט לרשעים הללו או לתלמידיהם אם יבואו למדינתנו ולא יתנם לינת לילה וצא תאמר להם ולא תחנם נאמר עליהם.

שיעור 2: שתי תגובות קיצוניות לאמנסיפציה: מתבוללים וחרדים

מכתב אברהם מנדלסון לבניו, המסביר את התנצרותו, 1829

כמובן, כשמביאים בחשבון מה קטן הערך שיחסתי לכל צורה מיוחדת של דת, יובן מדוע לא חשתי כל דחיפה לבחור בגרסה הידועה כיהדות, אותה צורת דת מיושנת, מעוותת ומכשילה את עצמה יותר מכל האחרות. לפיכך גידלתי אתכם כנוצרים, שכן הנצרות היא הביטוי הדתי הצרוף יותר והמקובל ביותר על רוב בני התרבות. בסופו של דבר אימצתי שגם אני את הנצרות, משום שחשתי שזו חובתי לעשות בשביל עצמי את הדבר שנראה לי הטוב ביותר בשבילכם.

דוד פרידלנדר, איגרת לכוומר וילהלם טלר, 1799

העם המפוזר בעולם כולו ללא מקום מושב קבוע, ללא שליט אזרחי, ללא מנהיג רוחני, עזוב לנפשו, איבד לבסוף כל יחס לערכי התבונה וכל חוש לאמיתות הנעלות, אשר שימשו בסיס לדת המקורית. במקומם קויימו המצוות המעשיות בקפדנות מלאת חרדה. הבניין היפה של דתם נהרס, והניצולים מהרס חבקו את ההריסות של הפיגומים ולא של המקדש עצמו, ושמרו על המנהגים החיצוניים, הדבר היחיד שהם הצילו. אילו רוחם לא היתה שחה כל כך הם היו למדים בארצות אחרות ובתנאים אחרים לבטל את המצוות המעשיות כדבר שהפך מיותר לגמרי. בגלל הלך רוחם גדלה לעומת זאת יותר ויותר המסירות להן וככל שרבו הרדיפות כן לחצו ביתר חרדה המורים חסרי שאר הרוח לשמירת מנהגים חסרי טעם [...] כאן הוא המקום, נכבדי שוחר המידות הטובות, שבו אנו נעצרים כשמצפוננו מבוהל. כאן התהום שאין אנו יודעים לא לעקפה ולא לקפוץ עליה [...] באותו גילוי לב אמיץ שבו הצגנו את תוצאות מחקרנו על תורת משה ועל יסודות דת משה, נאלצים אנו להודות שלווותר על דת האבות, כלומר על המצוות המעשיות, ולקבל את הדת הנוצרית, הם שני דברים שונים לחלוטין בשבילנו.

בנימין זאב תאודור הרצל, כתבי הרצל ב, יומן א (כתבים ציוניים, 1924), עמ' 14

בערך לפני שנתיים חפצתי לפתור את שאלת היהודים בעזרת הכנסייה הקתולית. ביקשתי להבטיח לעצמי בראשונה את עזרת נסיכי הכנסייה באוסטריה ולהשיג על-ידיהם ראיון אצל האפיפיור, כדי להגיד לו: עזור לנו מפני האנטישמיות, ואני מחולל תנועה כבירה בין היהודים שיעברו באופן חופשי ונאה לנצרות. חופשי ונאה במובן זה, שמנהיגי התנועה - בייחוד אני - יישארו יהודים ובתור יהודים יטיפו לקבלת הדת השלטת. בעצם היום, בראשון בשבת, בשעה 12 בצהריים, תצא לפועל ההמרה בתהלוכה חגיגית ובצלצול פעמונים בכנסיית סטפן. לא בבושת פנים, כמו שעשו יחידים עד כה, כי אם בגאון. והעובדה שהמנהיגים יקיימו בידם את יהדותם, ובלוותם את העם עד מפתן הכנסייה יישארו בעצמם בחוץ - תרומם את כל העניין ותשווה לו קו של כנות רבה.

מכתב הרצל למוריץ בנדיקט, 1892

יש לי בן. הייתי מעדיף להתנצר היום או מחר, כדי שתקופת החברות שלו בנצרות תתחיל מוקדם ככל האפשר. אבל אינני יכול לעשות זאת משתי סיבות: ראשית, אני עתיד לפגוע באבי [...] שנית, אין לנטוש את היהדות כל עוד קיימת עוינות כלפיה... יש ליצור תחילה מצב של סובלנות, ואחר כך להעביר את כל היהודים כגוף אחד אל הנצרות. [...]

משה ליב לילנבלום, "זכות הקיום וחוסר המטרה", בתוך: כל כתבי משה ליב לילינבלום
(דפוס יוסף פישר, תרע"ב)

ובכן שואל ר' ש"י איש הורוויץ: שאלת קיום היהדות על שום מה? מה קצנו כי נאריך נפשנו, על מה ולשם מה אנחנו סובלים? כלום יכולה היהדות להמשיך את קיומה בתנאים הנוכחים, שבודאי לא ישתנו כל כך מהר, וכלום כדאי לנו להלחם על קיומה ולסבול כל מה שאנו סובלים עתה?

מודה אני, שיש בקושיות אלה ריח של פילוסופיה, אבל יודע אני, שאין דרכם של בני-אדם להתפלסף בשעת צרתם. אילו היה כל איש אמלל או כל קבוץ אמלל מקשים קושיות כאלה, לא היה שום איש מבקש תרופה למכתו.

אבל ר' ש"י איש הורוויץ... רוצה, שנהיה נבחרים מכל העמים, כלומר, שיונח ליסוד קיומנו רעיון פילוסופי, ואם לאו – לא נהיה כלל. את הרעיון הפילוסופי הזה הוא מקוה למצוא בספר ע"ד "מהות היהדות" ושבשבילו טרח כל הטורח הזה, להציב לעם ישראל כולו אולטימטום! או ספר על-דבר מהות היהדות, או עזיבת המחנה. הוא חושב, שאם ימצאו את "אבן החכמים" הזו, אז יבוא הקץ לכל השאלות הארורות ששאל.

ואולם ר' ש"י איש הורוויץ טועה טעות גדולה.

[...] שום חקירה לא תוכיח לנו, שבלא ישראל תחדל השמש לזרוח, והאדמה לא תתן את יבולה, ואפילו שהמין האנושי יהפך לחית-יער. באידיאלים רמים וכוללים לא נמשוך לעולם את לב העם ולא נביאהו לידי הקרבת קרבנות ידועים על מזבח היהדות, כי גם אחרי כל האידיאלים הפילוסופיים אומר האחד: "אפשר לעולם שיתקיים על ידי אחרים". השני –: "איני מאמין בהם", והשלישי –: "איני רוצה לדאוג בעד העולם כלו ועוד יותר – בעד עתידותיו הרחוקים". [...]

אבל שאלתו של ר' ש"י איש הורוויץ מופרכת היא מעיקרה.

"אם כדאי להלחם על קיומה" (של היהדות)? אם כדאי או לא – בעל-כרחנו אנו נלחמים. כי מלחמת

הקיום היא חוק טבעי, שאין בו מקום לחקירות והתחכמות. רק אנשים חולי-הנפש אינם נלחמים בעד קיומם ובוחרים לפעמים לאבד עצמם לדעת.

ואם אנו נלחמים בעד קיומנו – אות הוא, כי, לאֶשרנו, בריאים אנחנו.

ובריאים בנדון זה הם כל אלה, שנשארים בתוך המחנה באיזה תמונה שתהיה, אם בתמונת החרדים שבליטא ופולין, אם בתמונת הלאומיים החפשיים, או בתמונת אחינו שבמערב, שקוראים לעצמם בגלוי בשם בני דת משה ושר' ש"י איש הורוויץ מתיאש מהם שלא-מדעת.

חולים הם רק אותם הבנים השואלים: "מה העבודה הזאת לכם?" – וכל השואל שאלת "שאלת קיום היהדות" לא להתפלסף אלא להלכה למעשה, מפני "שרגשו קהה יקהה", קרוב לודאי כי סופו להיות עלה נובל לנו, הדבר מעציב מאד. אבל אין לזה תרופה, כמו שכמעט אין תרופה לאדם, שמתחיל להביט ביאוש גמור על החיים וצריך שמירה, שלא יאבד עצמו לדעת. ואם בעמנו נמצאים, לאסוננו, חולים כאלה במספר יותר משיש בעמים מדוכאים אחרים, הרי הסכנה היותר חשובה לזה היא – מה שבכלל רבו בנו חולי-הנפש יותר מבעמים אחרים.

רגש שמירת הקיום הלאומי גם הוא אינסטיקטיווי הוא כרגש שמירת הקיום האישי.

[...] בכל יום ויום מתים אנשים לעינינו, יודעים אנו ברור, שכל רבבות מיליארדי האנשים, שהיו לפנינו, מתו כלם, ולא עוד שאנו יודעים ברור, שגם אנו נמות, ובכל זאת אין איש בריא מאבד עצמו לדעת. [...] לחרפתנו, רק בינינו נמצאים יועצים חולים כאלה. עמי הבלקנים סבלו מאות שנים על לאומיותם, וגם עתה סובלים כמה עמים קטנים ומדוכאים אל לאומיותם בפרוסיה ובאויסטריה, למשל, ועם כל זה לא עלה על דעתו של שום משכיל משלהם ליעץ לעמו, שיעזוב את לאומיותו [...]

הוא אשר דברתי: עמנו מנוגע בחולי-רוח יותר מעמים אחרים. [...]

החת"ם סופר, על פתיחת 'ההיכל' הרפורמי בהמבורג, בתוך: שו"ת חת"ם סופר, חלק שישי, תשובה פט, 1819

יצאו אנשים בני בלי עול מלכות שמיים, להפר בריתות בנבלי דתות. חדשים מקרוב באו, ואחת דתם להיות בית תפילתם כל ימי השבוע סגור ומסוגר, וביום השבת יפתח, ומי ייתן גם אז יסגור דלתיים, כי שינו נוסח תפילה מקובלת לנו מאנשי כנסת הגדולה ומחכמי תלמודים מאבותינו הקדושים, והוסיפו וגרעו בנוסחאות אשר בדו מליבם, גם גורעין נוסח צמיחת קרן דוד משחנו, ובנין ושכלול ירושלים עיר הקודש. ויעמוד נכרי וישחק לפניהם בכלי שיר ביום שבת קודש אשר אסור לנו, ורוב תפילתם בלשון אשכנז דוקא. ועתה דברים אשר יצאו מפי חכמים ונבונים, אשר ליבם מלא מדעות ומושכלות, רחב ועמוק בכל החכמות, והובררו ברירה אחר ברירה בשנים הרבים האלה, מאלפים חכמים, והוקבעו

בישראל קרוב לשני אלפים שנה, ולא היה פוצה פה ונודד כנף – יעמדו עתה שועלים קטנים, לפרוץ חומותם ולהרוס גדרם, לשנות הנוסחאות וברכותיהם שקבעו לנו. [...]

אילו היה דינם מסור בידינו היה דעתי להפרישם מעל גבולינו. לא יותן מבנותינו לבניהן ומבניהם לבנותינו, כי היכי דלא לייתי לאמשוכי אבתרייהו [כי כיצד לא יבואו להימשך אחריהן]. ויהיה עדתם כעדת צדוק ובייתוס ענן [קראים] ושאול [פאולוס]. אינהו בדידהו ואנן בדידן [הם בשלהם ואנו בשלנו]. כל זה כ"ל להלכה ולא למעשה מבלי רשות דמלכא יר"ה. וזולת זה יהי דברי בטילים וכלא חשיבי.

מתוך צוואת החת"ם סופר לצאצאיו

עת לעשות לה', הרבו תורתך, לרומם בית אלוקינו ולהעמיד חורבותיו. אתם, בני ובנותי, חתני ונכדי ובניהם – שמעוני, וחיו. אל תט לבכם לדבר רע, להתעולל עלילות ברשע את אישים פועלי אוון, החדשים מקרוב נתרחקו מאת ה' ותורתו בעוונותינו הרבים. אל תדורו בשכונתם, ולא תתחברו עמהם כלל וכלל. ובספרי רמ"ד אל תשלחו יד, עולמי עד, אז רגלך לא ימעד... אל תפנו אל מדעתכם. והבנות יעסקו בספרי אשכנז המיוסדים על אגדת חז"ל. ומנעו רגליכם מתיאטראות חלילה וחלילה, אני אוסרכם באיסור גמור. התחזקו ואמצו בשקידה ועיון רב בתורת ה' [...] היזהרו משינוי שם, לשון, ומלבוש ישראל, חס וחלילה [...] ואם ירום קרנכם ויחוס לחוננכם כאשר אקווה בעזה"י, אל תרימו ראשכם בגאווה וגודל לב נגד שום אדם כשר חס ושלום [...]

תיאור ב"מאסף" של גיוס חיילים יהודים במאי 1789 בפראג, בתוך: שמעון דובנוב, דברי ימי עם עולם ח (דביר, תרפ"ט)

ביום ג' ט"ז העבר נלקחו כ"ה אנשים מאנשי קהילתנו לעבודת הצבא על העגלה בפקודת הקיסר יר"ה, ותהי שערוריה גדולה ברחוב העיר, שמענו קול אמות מבכות על בניהן, אחיות מיללות על אחיהן ונערות על בעל נעוריהן, בעזבם את עיר מולדתם לצאת לקרב נגד שונאינו. ואחרי התאספם יחד במגור אנשי הצבא הלך אליהם אדונינו מ"ו הרב הגאון מוה"ר יחזקאל נ"י [הוא ר' יחזקאל לנדא, בעל ה"נודע ביהודה"] לדבר על לבם תנחומות ולהורותם דרך ילכו בו בימי היותם במחנה, – – – ואחרי כלותו לדבר נתן לכל אחד מהם ד' זהובים ולכל אחד משומריהם א' זהוב ויברכו את רבם – – – ויפלו לפניו ארצה וישקו את ידיו ואת ברכיו חבקו, ואנחנו העומדים מדאגה מדבר פן יגדל הכאב עליו ויחלישהו לקחנוהו משם והולכנוהו לביתו, ויתר העומדים נתנו להם איש כפי השגת ידו כסף וצדה לדרך ויפרדו מהם בלב נאנח ובעינים נוזלות דמעה.

ר' נחמן מברסלב, חיי מוהר"ן, אות תז

מספרי החקירות וכו' ספר הרבה מאד כמה פעמים ואסר עלינו מאד מאד לבלי לעיין בהם ולהביט בהם כלל חס ושלום. והפליג מאד בגדל האסור, כי הם מבלבלים דעת האדם מאד בדעות זרות שאינם מסכימים כלל לדעת תורתנו הקדושה. גם אינם מאמינים בשדים אשר בכל דברי רבותינו זכרונם לברכה מבאר ההפך. בפרט כפי מה שזכינו לספרי הזוהר הקדוש וספרי האר"י זכרוננו לברכה והבעל שם טוב זכרוננו לברכה, וכיוצא, שהם כלם מיסדים על פי רוח הקדש, ומעוררים את האדם מאד לעבודתו יתברך באמת. על כן כל מי שרוצה לחוס על עצמו הוא צריך להתרחק מאד בתכלית הרחוק מספרי המחקרים [...]

נאום הרוזן סטניסלאס דה קלרמון-טונר בכינוס בעיר מץ, 1785

עלינו לשלול הכל מהיהודים כאומה ולתת להם הכל כיחידים [...] נתעב הדבר, שבתוך מדינה יהיה גוף של לא-אזרחים, או אומה בתוך אומה. עליהם להיות אזרחים כיחידים. אבל, יגידו לי חלקכם, הם אינם רוצים להיות אזרחים! אם כן, שיאמרו זאת, ונגרש אותם.

שיעור 3: יהודים בין דת ולאום, בין מערב למזרח, בין תקוות ואכזבות מהאמנסיפציה

מתוך 'מצע פיטסבורג': הצהרת עקרונות היהדות הרפורמית בארצות הברית, 1885

אנו מכירים בחקיקת משה מערכת חוקים, שהכשירה את העם היהודי לשליחותו במהלך חייו הלאומיים בארץ ישראל. ואולם, כיום אנו מקבלים כחובה רק את המצוות המוסריות, ומקיימים רק את המנהגים המעלים ומקדשים את חינו. אנו דוחים את כל המנהגים שאינם מתאימים לדעותיה של התרבות המודרנית ולאורח חייה.

אנו מאמינים כי כל חוקי משה והתלמוד, בתחומי הכשרות, הטהרה והמלבוש נובעים מתקופות עברו, המושפעות מרעיונות הזרים למצבנו הרוחני היום, ואינם מסוגלים להרשים את היהודי המודרני ברוח קדושה וכהונה. שמירתם של חוקים אלה היום אין בכוחם להעלותנו במישור הרוחני כי אם להיות למכשול. אנו מכירים בתקופה מודרנית זו, של תרבות אוניברסלית של לב ושכל, את ראשית השגת התקווה המשיחית של ישראל לכונן מלכות אמת, צדק ושלוש לכל אדם. איננו רואים את עצמנו כלאום כי אם כקהילה דתית. לפיכך איננו מצפים לא לשיבת ציון, לא להקרבת קרבנות על-ידי כהנים בני אהרון, ולא לחידוש חוקי המדינה היהודית.

קלוד מונטיפיורי, "תוויה של היהדות הליברלית", 1912

היהדות הליברלית מכחישה שהיהודים הם עם. בכל דבר שאיננו דת, היהודים הליברלים מעוניינים להתאחד עם האומות שבקרבתן הם שוכנים. כאשר אנגלי יהודי ליברלי אומר 'עמי', הוא מתכוון לעם האנגלי; כאשר יהודי ליברלי אמריקני אומר 'עמי' ו'ארצי', הוא מתכוון לעם ולארץ של ארה"ב.

הסיבה ברורה. היהדות הליברלית מאמינה ומכוונת ליהדות אוניברסלית, שהיא אוניברסלית גם בתוכנה וגם בצורתה. היהדות הליברלית סבורה שדת לאומית היא אבסורד, או, בכל אופן, אנכרוניזם... דת לאומית, בתור כת או אמונה, היא עבור היהודי הליברלי רעיון מיושן ושחוק, שממנו אמונתו חייבת בהדרגה להשתחרר ולהתנתק לגמרי.

פרץ סמולנסקין, עת לטעת, חלק שני - מה אנו?, בתוך: השחר, שנה שישיית

מה אנו בית ישראל, אם עם אחד או רק בני אמונה אחת? השאלה הזאת לא נשאלה כמעט עד כה רק נפתרה על ידי פותרים רבים אשר הוציאו משפט ויחליטו כי רק בני אמונה אחת אנחנו ולא עם, כזאת שמענו רבות פעמים [...] ואמנם אם לא נחפוץ להרבות חקור אז יראה המשפט הזה כנאמן ונכון מאין

כמהו, כי איפו ימצא עם בלי ארץ, בלי ממלכה, בלי שפה מיוחדת, בלי משפטים לנפשו, בלי כל אשר יעשה את כל עם לעם נבדל? ולישראל הלא יחסרו כל אלה ואיכה יבער ויכסל עוד איש לשאל אם עם הוא או אין?

בימי בן-מנחם [מנדלסון] החלה הדעה הזאת למצוא מסלות בלבב היהודים ועתה שלחה פארותיה עד למרחוק, ואחינו ביתר הארצות, אשר בשם ההשכלה ידגלו, קבלוה בסבר פנים יפות מבלי הרבות חקור, כי הן זה האיש משה בן-מנחם היה להמשכילים את אשר היה משה מחוקקנו להחרדים לדבר ה', אליו יביטו, אליו יתבוננו, וכל הגה אשר יצא מפיו וגם אשר לא יצא מפיו רק אחרים אמרו בשמו קדוש יאמר לו, ואיש אשר יעזי מצח להביא במשפט דרכי בן-מנחם ותורתו יסקלוהו המשכילים באבנים כאשר ירגמו המאמינים את הכופר בפומבי בתורת משה [...]

[...] האיש אשר יחשוב את בני ישראל לעם, הוא ישים עיניו ולבו להחזיק במוסרות הלאום וגם בחבלי האמונה והדת (אם יאמין או לא יאמין) יען כי על ידיהם יתאחד העם הזה, אבל האיש הזה יעשה מעשהו כגבור משכיל, כי לא ייראה ולא יפחד מהפנות ערף לטיח אפל אשר נספח על הדת, וגם יקום כנגדו לבערהו בזרוע רמה, יען כי קוץ מכאיב הוא להלאום וסלון ממאיר לכל העם... בקוצים האלה ישלח יד לכלותם, למען עמו יעשה זאת, כי האיש האוהב עמו לא יחוס ולא ירחם אף על דברים אשר המה כמוסדות הדת, אם רק טובה יצמיח לעמו במפעלו, כאשר לא תרפינה ידי הרופא הנאמן מקצץ אבר אשר רקבון יאכלנו למען הציל את כל הגויה אם גם יצעק ויהמה החולה. כל איש אוהב עמו יעשה זאת ברוח נכון ובלב מתנה, אך איש יאהב את עמו רק בחשבו כי עמו עם הוא, אך בחשבו כי עמו חדל מהיות עם ורק בני אמונה אחת המה, אז אהבתו הוא רק לבני אמונתו, ואז עליו לירוא ולפחד מאד משלוח ידו לגעת באחת מנטיעות הדת אף אם זמורת זר הנה, יען כי בעיניו רק הדת היא החבל האחד המרתק אותם לחבורה, ובחבל האחד הזה אם ישלח יד, אז הלא באפס יד תתפרד החבילה, הוא אשר אמרתי כי בן-מנחם היה הראשון אשר במפעלו הראה לדעת כי הוא יחשוב את בני ישראל רק לחברה בעלת אמונה אחת... לזאת עלינו לראות ולהתבונן מה חיינו? או אז נדע מה אנו. [...]

הקיצה עמי / י"ל גורדון (1863)

<p>ובעיני אהבה אלימו השגיחה, ותנה לחכמה ודעת לבך והיה עם משכיל ובלשונם שיחה כל בעלי בינה בך חכמה ילמדו, פעלים ואמנים כל מעשה חרשת, אמיצי הלב בצבא יעבדו, אכרים יקנו שדות ומחרשת.</p> <p>אל אוצר המדינה הבא חילך ובנכסיה קח חלק ונוד. היה אדם בצאתך ויהודי באהלך, אח לבני ארצך ולמלכך עבד. הקיצה עמי, עד מתי תישנה? [...]</p>	<p>הארץ בה עתה נחיה נולד לגלילות אירפה הלא נחשבה – אירפה הקטנה מחלקי חלד ובחקרי חכמה מכלם נשגבה.</p> <p>ארץ עדן זאת הן לך תפתח, בניה "אחינו" לך יקראון עתה. עד מתי תהיה קרובם כאורח, למה מנגד להם תלך אתה?</p> <p>וכבר גם יסירו שכמה מסבל, ומעל צוארך עלך ירימו, ימחו מלבם שנאת שוא והבל, יתנו לך ידם, לך שלום ישימו.</p> <p>הרימה נא ראשה, הישר גבה, </p>	<p>הקיצה עמי! עד מתי תישנה? הן גז הליל, השמש האירה. הקיצה, שא עינה אנה ואנה וזמנה ומקומה אנה הכירה.</p> <p>הכי עמד הזמן וכנפיו רפו מיום אל כנפי הארץ יצאת, או שנים אלפים לא תמו ספו מיום תם חפשה ובארץ נוד באת?</p> <p>מאז עד עתה דורות רבים ספו, ימים וארצות משם יפרידונו, וחליפות מאליפות באו חלפו, אף קרות אחרות עתה עונדנו. הקיצה עמי! עד מתי תישנה? [...]</p>
--	--	--

קוצו של יוד \ י"ל גורדון (1878)

אשה עבריה מי ידע חזיה?
 בחשך באת ובחשך תלכי;
 עצבך ומשושך, שכרך מאוייך
 יולדו קרבך, יתמו תוככי.
 הארץ ומלאה, כל טוב ונחת
 לבנות עם אחר לסגלה נתנה.
 אך חיי העברית עבדות נצחת,
 מחנותה לא תצא אנה ואנה;
 תהרי, תלדי, תיניקי, תגמולי,
 תאפי ותבשלי ובלא עת תבולי.
 ומה כי חננת לב רגש ויפי,
 כי חלק האל לך כשרון ודעת?
 הן תורה לך תפלה, יפי לך דפי,
 כל כשרון לך חסרון, דעת
 מגרעת,
 קולך ערוה ושער ראשך

מפלצת;
 ומה את כלך? חמת דם ופרש!
 זוהמת הנחש מאז בך רובצת
 וכמו דוה עמך יזרח ויגרש
 מבית הספר, מהיכל אלוה
 ומבתי משוש לשאת רק נה.
 מה אמלה לבתך, אשה עבריה!
 תתאוי לדעת, לחיים ואין. –
 צמח אדני אוכד במקום ציה,
 גם שמש לא ידע, לא ראה לעין!
 קרקע עולם את פרי תנוכה
 מזרעת,
 אך נירך לא ינירו, תגדלי פרע;
 עוד לא היית לנפש משכלת
 יודעת
 וכבר היית לאיש ותחי זרע,

ובטרם למדת היות בת להוריך
 נשאת ותהיי – אם לילדיך.
 טוב לך כי לא תדעי שפת
 אבותיך,
 כי בית אליהך בפניך נעלו.
 כי עתה לא תשמעי ברכת
 מנאציך
 "שלא עשם אשה" יום יום
 יתפללו.
 כעכו"ם וכעבד את למו נחשבת,
 כתרנגלת לגדל אפרוחים
 עומדת.
 למה, עגלה דשה, פרה חולבת,
 למה לך אפוא היות מלמדת?
 למה על חנוכה יעמלו חנם –
 וההולך בעצתך יורש גיהנם?
 [...]

אחותי רחמה / י"ל גורדון (1882)

מה-תתיפחי, אחותי רחמה, ובדמיה גם את תחזו כל עין
 מה-נפל לבך, מה רוחך נפעמה, אות קין אות קלון וכלמת נצח
 ולחייך שושנים מה-נבלו? על מצח הנבלים אנשי הרצח;
 כי באו שודדים וכבודך חללו? יראו יושבי תבל קדמה גם ימה,
 אם גבר האגרוף, יד זדים רמה, ידעו מה עניית, אחותי רחמה.
 הבך העון, אחותי רחמה?! טוב לי כי ענית: הן נפשי נשאה
 "אן אוליך חרפתי?" - איה כל צרה ומצוקה אתה מצאה;
 חרפתי? כל חמס ושד נשאתי סבלתי,
 לכן לא חרף, לא הסרת תמתך; ארצי לא זנחתי, לטוב יחלתי,
 קומי אפוא ושאי ממום פניך, אף בשתף לשאת רוח בי לא
 לא לך החרפה כי אם למעניך, קמה,
 מטמאתם תמתך לא נכתמה; אה אחותי רחמה
 זכה כבר את, אחותי רחמה קומי גלכה, אחותי רחמה
 דם הבל הוא האות על מצח קין! לא תהיי גם את, אחותי רחמה

קומי גלכה - הה בית אם אוהבת
 לא אוכל אביאך בטח לשבת:
 אם אין לנו ובביתה לא נגורה -
 למלון אורחים אחר ללון נסורה,
 עד יחמל עלינו אבינו - שמה
 נשב ונחכה, אחותי רחמה

קומי גלכה! במקום אור החפש
 יזרח על כל בשר יאיר כל נפש,
 במקום חביב כל הנברא בצלם,
 על עמו ואלהיו איש לא יכלם -
 שם לא יעשקוה זדים; שם
 נכלמה

לא תהיי גם את, אחותי רחמה

אחד העם, המוסר הלאומי, כל כתבי (1889), עמ' קסא-קסב

...עתה נשתנה הדבר. אלפי אנשים מישראל, מהם אשר מילדותם נתחנכו מחוץ לגבול היהדות ולא נשאו עולה מעודם, ומהם אשר בגדלם מרדו בה ופרקו עולה מעליהם – שבו עתה לעמם וביד רמה הרימו דגל הלאומיות היהודית, מבלי שוב עם זה גם אל הדת היהודית, להחזיק בדעותיה ולקיים מצוותיה. והיהודים החדשים האלה אינם מרגישים עצמם כלל כנבדלים מן העם בשביל הבדל ההשקפה הדתית

...החזיון החדש הזה הוליד איפוא בהכרח גם שאלה חדשה: יהודים כאלה מה משפטם? היוכל אדם באמת להיות יהודי כשר בלאומיותו עם היותו "אחר" בכל שאר עצמותו? נושאי דגל התורה ו"מחזיקי הדת" משיבים על השאלה הזאת, כמובן, בשלילה מוחלטת. הם עדיין מחזיקים בהשקפתם הישנה במלואה ואומרים, שאין לאומיות לישראל מחוץ לגבול הדת, ומי שאומר: "עברי אנוכי", עליו גם להוסיף: "ואת ה' אני ירא", לקבל עליו עול תורה ומצוות ככל המון בית ישראל; בלי תנאי זה גם ה"לאומי" עתה, כמו ה"משפיל" לפנים, אינו בעיניהם אלא "ישראל שחטא", כלומר אבר חולה בגוף האומה, שאין צריך אמנם לחתכו ולהרחיקו מן הגוף, אבל צריך להשתדל ברפואתו...

ואולם הלאומיים עצמם נחלקו בדבר הזה לשתי מפלגות שונות. בני המפלגה האחת – זו שכבר קנתה לה בספרותנו את השם "מערבית" – משיבים על השאלה בחיוב מוחלט... הם יוצאים ידי חובתם באהבתם לעמם ובהשתתפותם ב"עבודה הלאומית", כלומר באספות ואגודות, בתשלומי שקלים וקניית "אקציות"; והמהדרים שבהם מסכימים גם לזאת, כי שפת עבר ודברי ימי ישראל הם דברים טובים, שראוי ונאה – אך לא חובה מוחלטת! – ללאומיים לדעתם; אבל בעצם חייהם, בהשקפותיהם, בהרגשותיהם, בנטיות לבם ובכל הליכותיהם אינם רואים חובה לעצמם להשתנות אפילו במשהו, והנם נשארים מה שהיו לפני הספחם אל דגל הלאומיות היהודית: בני אותה הקולטורה הנכרית אשר נתחנכו על ברכיה בילדותם או שתו בצמא את מימיה בשחרותם.

המפלגה הלאומית הזאת, בכל התנגדותה הקיצונית לדעת המפלגה "הדתית", משתתפת היא איפוא עמה בהשקפה יסודית אחת. שתיהן חושבות את הדת לקנין הרוחני היחידי שבו נתפוץ כל הרוח הלאומי של עמנו ושחוץ ממנו אין עוד יסוד לאומי לישראל בהוה זולתי שתוף הגזע; אלא שכל אחת מוציאה מן העיקר הזה תולדה אחרת...

ובזה מתנגדת להן בצדק המפלגה הלאומית השניה – מפלגת "המזרחיים". גם היא אמנם, כרעותה, אינה מסכימה להעמיד את הלאומיות על האמונה הדתית, שלא יהיה קיומה תלוי בדברים שאין אדם יודע היום אם יודה בהם למחר; אבל יחד עם זה יודעים הם הלאומיים האלה, שתוכן הלאומיות העברית כולל הרבה יותר מדיפלומטיא ואספות בלבד...

אבל גם המפלגה הזאת, כשהיא עוברת מן ההלכה אל המעשה, תבוא במבוכה ולא תדע להגיד ברור, מה הן החובות הלאומיות שאינן תלויות באמונה דתית... לחנך את הגדולים עם הקטנים על ידי הלשון והספרות וההיסטוריה – זו היא העבודה הלאומית הרוחנית המוטלת חובה על כל הלאומיים. ואין ספק אמנם, שהדבר כן הוא, שהעבודה הזאת היא החובה הגדולה של הלאומיים כלפי חוץ, ביחסם אל העם וקניניו הכלליים. אבל האין עוד על הלאומי גם חובות אחרות כלפי פנים, ביחסו אל עצמו ואל חייו הפרטיים?

יוסף חיים ברנר, כתבים כרך ד (הקיבוץ המאוחד, תשל"ח-תשמ"ה), עמ' 1369

כל מעשי היהודים בתוך סביבתם ולתכלית קיומם זאת היא היהדות. העיקר הוא לבקש בכל את היהודים תחילה – סוף היהדות לבוא. אם יהיו יהודים, יעבדו את עבודתם ויחיו את חייהם העצמיים – כבר תהיה ממילא איזו יהדות. או כל מה שיהיה – יהדות יקרא לו.

יוסף חיים ברנר, כתבים כרך ג (הקיבוץ המאוחד, תשל"ח-תשמ"ה), עמ' 501

אילו היו כל היהודים מקבלים את תורת טולסטוי, מה שלא יתואר, כמובן, בשום אופן, היתה תורה זו נעשית ליהדות, והלאומיות העברית שלנו לא היתה נגרעת, כמו שלא נגרעה במשהו לאומיותו הרוסית של טולסטוי... אנחנו איננו מגנים שום דת ולא משבחים שום דת. אנחנו אומרים: לא על אמונות ודעות יחיה עם.

יוסף חיים ברנר, בעיתונות ובספרות – על חזיון ה"שמד", בתוך: כתבים כרכים ג-ד (הקיבוץ המאוחד, תשל"ח-תשמ"ה)

שאלת חיינו היהודית היא לא שאלת הדת היהודית, שאלת "קיום-היהדות". את רעיון-התערובת הזו צריך לעקור משורש. אחד-העם עשה זה פעם והתחרט. אבל אנחנו, חבריו היהודים החפשים, אין לנו וליהדות כלום, ואף על-פי כן הננו בתוך הכלל בשום אופן לא פחות ממניחי תפילין וממגדלי-ציצית. אנחנו אומרים: שאלת חיינו היא שאלת מקום עבודה פרודוקטיבית בשבילנו היהודים. אנחנו יהודים גרים בכל מקום, יהודים רצוצים, בלי ארץ, בלי שפה וכו' וכו', הסביבה של הרוב הנכרי אינה נותנת לנו להיות יהודים שלמים... עמנו הוא גלותי, חולה, הוא הולך ונתקל, הוא נופל שבע – וקם. עלינו להקימו. כוח רצונו מתרפה – צריך להגבירו. הבו ונתחזק. אין משיח לישראל – הבו ונגבר חילים לחיות בלי משיח. האלפים מתוכנו, אולי גם הרבבות, שכבר התבוללו לאין מרפא, שכבר נעשו מסוגלים להתנצר – גם ירוק לא נירק עליהם. אנחנו המעטים, בני העם היהודים, החי, נהיה חזקים מצור, עובדים ויוצרים

עד כמה שאפשר, נרבה את עבודת עמנו ואת נכסיו החמריים והרוחניים. אנחנו, היהודים החיים, בין אם אנחנו מתענים ביום-כיפור ובין אם אנו אוכלים בו בשר בחלב, בין אם אנו מחזיקים במוסרה של הברית הישנה, בין אם אנו בהשקפת עולמנו תלמידים נאמנים לאפיקור – אנחנו איננו חדלים להרגיש את עצמנו בתור יהודים, לחיות חיינו היהודים, לעבוד ולברוא אפני עבודה של יהודים, לדבר בשפתנו היהודית, לקבל מזוננו הרוחני מספרותנו, לעמול בשביל תרבותנו הלאומית החפשית, להגן על כבודנו הלאומי וללחום את מלחמת קיומנו בכל גילוי, שמלחמה זו מקבלת.

שיעור 4: אוטו-אמנסיפציה, זרמים ומחלוקות בציונות

משה הס, רומא וירושלים (תושיה, 1899), פתח דבר

...אביב העמים החל יחד עם המרד בצרפת. שנת 1789 היתה חג האביב לעמי התבל. תחית המתים לא תראה עוד כדבר היוצא מגדר הטבע, בעת אשר רומא ויון הקיצו מתרדמתם, הונגריה חגרה שארית אונים לשבור את עלה, וכל העמים העשוקים והרצוצים, המתענים תחת ידי עושקיהם טוחני פניהם ויונקי לשדם, באשמת קנאה נבערה וחשבונות לב עקוב, יכוננו לדון עם מי שתקיף מהם ולקרוע את הממשלה מידי איתני ארץ, בשם הצדק הגבוה מעל גבוה.

בין העמים אשר נחשבו למתים ואשר, בדעתם בידיעה פנימית את אשר נטל עליהם מאת ההיסטוריה, יעמדו לדרוש את גזל-משפטם הלאומי מידי עושקיו, יכיר את מקומו גם עם היהודים, אשר לא לשוא ריב רב עם סערות הזמן שהתחוללו עליו זה אלפים שנה, ומכל קצוי ארץ אשר גרפו שמה שטף המקרים נשא את נפשו רק אל ירושלים ועוד יכון את לבו אליה עד היום הזה.

קלן, בירח מאי 1862.

משה הס, רומא וירושלים (תושיה, 1899), אגרת א'

הנה שבתי, מקץ עשרים שנות התנכרות, לשבת בתוך עמי ולהשתתף במועדי ששונו ואבלו, בזיכרונותיו ובתקוותיו ובמלחמות הרוח שהוא נלחם עם בני ביתו ועם העמים בני-התרבות אשר חי בקרבם, ואשר למרות אלפים השנה, שהוא דר עמהם בכפיפה אחת ומשתתף בשאיפותיהם ומגמותיהם, עוד לא דבק בהם דבק ארגני להיות לבשר אחד. רעיון, אשר אמרתי כי כבר חצב לו קבר במעמקי לבבי לבלתי יוסיף קום, נצב עתה כמו חי לנגדי; רעיון המעורר בקרבי את זכרון לאומיותי, חבוק ודבוק במורשת אבותי, בארצנו הקדושה ובקרית מועדנו, מולדת האמונה באחדות האלהית, השלטת בכל מרחבי החיים, ובהתאחות כל באי עולם באחרית הימים.

הרב צבי הירש קאלישר, דרישת ציון (1862)

גאולת ישראל אשר אנחנו חוכים לה אל יחשוב החושב כי פתאום ירד השם יתברך שמו משמים ארץ, לאמר לעמו צאו, או ישלח משיחו כרגע מן שמים לתקוע בשופר גדול על נדחי ישראל ויקבצם ירושליימה, ויעשה לה חומת אש ומקדש אל ממרומים תרד, כאשר הבטיח על ידי עבדיו הנביאים. לא כן הקורא המשכיל. [...] "תחילת הגאולה תהיה בשלוט האומות עלינו, וברצונם להרשות לנו לבנות מזבח חדש בציון תכין ובעבודת בית המקדש נשמחה ונגילה בישועתו.

יהודה לייב (לאון) פינסקר, אבטואימנציפציא (1882)

עברה צרת השוד והרצח ובאה שעת מנוחה אחריה. ורודפים ונרדפים יכולים לשאוף רוח כמעט רגע... עצמו נא, עצמו עיניכם והחביאו ראשכם כבנות יענה – לא יארכו ימי שלומכם, אם לא תשתמשו ברגע-המנוחה החולף, למען מצוא תרופות יותר שלמות מאלה הפליאטיבות, שמרפאים בהן להבל את עמנו האומלל זה אלפי שנים.

יהודה לייב (לאון) פינסקר, אבטואימנציפציא (1882)

חידת עולמים זו שנקראה שאלת-היהודים עדיין מזעזעה את הרוחות גם בימינו כבימים מקדם. משוללת פתרון, כשאלת רבוע העגול, עומדת היא, בהבדל מזו, עוד גם עתה בשורה הראשונה של שאלות היום.

ולפי השקפתנו, גרעינה העיקרי של השאלה הוא זה: היהודים הם, לאמתו של דבר, יסוד נבדל במינו בקרב העמים שביניהם הם חיים, יסוד שאינו מוכשר להבלע בעצמותה של שום אומה, ומתוך כך אין שום אומה יכולה לשאתו בקרבה במנוחה... בבקשם להתבולל בעמים אחרים, סלקו עצמם כמעט בזדון-לב מלאומיותם הם. אבל בשום מקום לא עלה הדבר בידם, להיות דומים בעיני שכניהם לשאר ילידי הארץ. ואמנם מה שמונע את היהודים ביותר מלהשתדל בהשגת קיום לאומי מיוחד – הוא שאינם מרגישים צורך כלל בקיום כזה, ולא זו בלבד שאינם מרגישים צורך בכך, אלא שכופרים אף בזכותו של היהודי להרגיש צורך כזה.

סימן רע מאד לחולה כשאינו מרגיש צורך באכילה ושתייה. לא תמיד יצלח בידי הרופא למלטו מן הסכנה הזאת. ואף אם יצלח להרחיק את זו, עדיין הדבר מוטל בספק, אם יהי בכוחו של החולה לקבל אל תוכו את המזון שהוא כבר תאב לו.

היהודים נמצאים במצבו הרע של חולה שכזה... העם היהודי, גם אחר שנתיאש מן הקיום בדמות הגוף של מדינה, לא יכול בכל זאת להשלים עם הכליון המוחלט ולא חדל להתקיים גם אחרי כן בתור אומה ברוח. וכה ראה העולם בעם הזה את התמונה המפחידה של מת המתהלך בין החיים. התמונה הזאת מעולם הרוחות, תמונת מת תועה, תמונת עם שאינו מאוחד בגוף בעל אברים, שאינו קשור בארץ מיוחדת, שאינו עוד בחיים ובכל זאת מתהלך בין החיים; [...] במשך דורות ומאות בשנים עברה בירושה והלכה ונתחזקה אימתה של רוח בלהות זו המתלבשת בצורת היהדות. האימה הזאת הביאה לידי טינא בלב, והטינא, בקשר עם עוד סבות אחרות שידובר עליהן להלן, הביאה לידי "יודופוביא".

...באין מקום ששם היהודי הוא בביתו, ששם הוא נחשב כבן לארצו, – הרי הוא זר לעולם בכל מקום. ואף אם הוא עצמו וגם אבותיו נולדו בארץ, אין זה משנה כלום בגופו של דבר. על הרוב מתיחסים אליו

כאל בן חורג, כאל יתום עזוב, ובאופן היותר טוב הוא נחשב כיליד חוץ שקבל זכות בנים במתנה ושאפשר עם זה גם לערער על זכויותיו. אבל לעולם אינו נחשב כבן גמור בין הבנים בארץ מולדתו. האַמְנִיצִיפִּצִיא החוקית של היהודים – זהו קצה גבול מפעלה של המאה הנוכחית. אבל זאת האַמְנִיצִיפִּצִיא החוקית אינה אַמְנִיצִיפִּצִיא חברתית, וגם אחר שנתאשרה הראשונה, עדיין רחוקים היהודים מהיות משוחררים ממעמד החברתי המיוחד.

...כמה גדולה בהכרח החמה המוסתרת בלב העמים, כשרואים עני זה מעיז לשאת עיניו בתאנה אל ארץ לא לו – כאל אשה אהובה שקרוביה שומרים עליה בעיני חשד! ואם בכל זאת יש שהוא מצליח, ואם יש שיעלה בידו לקטוף איזה פרח מזר האהובה, אז – אוי לאומלל! ואל לו להתאונן אם יקרהו מה שקרה ליהודים בספרד וברוסיא.

היוצא בכל האמור: בעיני החיים היהודי חשוב כמת, בעיני האזרחים הוא גר, בעיני התושבים – נע ונד, בעיני העשירים – קבצן, בעיני העניים – עשיר מנצל, בעיני הפטריוט – חסר ארץ מולדת, ובעיני הכל – מתחרה שנוא.

...עד עולם יהיו חיינו תלויים לנו מנגד, אם לא יבוא שנוי עיקרי במצבנו. והשנוי הזה – לא שווי המעמד האזרחי של היהודים במדינה זו או אחרת יוכל להביאהו, כי אם אך ורק השתחררותו העצמית של העם היהודי בתור אומה, יסוד ישוב יהודי מיוחד, אשר בו נמצא לעתיד לבוא את ביתנו הנאמן וקיים לעד, את ארץ-מולדתנו.

“אם לא עכשיו, אימתי?” – יאמר נא ישראל. ואוי להם לבנינו אחרינו, ואוי לו לזכרונם של היהודים בני דורנו, אם תעבור עלינו שעת הכושר הזאת לבטלה.

נתן אלתרמן, כנרת כנרת: מחזה בשלוש מערכות (1961)

פנת חצר. זרח ואליעזר עובדים, לאורו של פנס, בהתקנתה של איזו מכונה מלפני המבול. הם זוחלים חליפות אל מתחת למכונה ועל גבה, שולפים ברגים ומהדקים אותם מחדש. הם שקועים בעבודה ובשיחה גם יחד.

אליעזר: זרח! מה יש? האין זה נהדר? עוד אנו בראשית המעשה והנה כבר יש לנו – האם פיללנו או מיללנו? – לוקומוביל כזה – -

זרח: כבר יש לנו לא רק לוקומוביל. כבר יש לנו, אליעזר, אפילו חדר אוכל עם שכונית על השולחן, ועם צלחת לכל איש ועם שתי עששיות, כאילו זה קזינו מונטקרלו. עוד מעט תהיה פה אפילו מדרכה כדי שלא ידבק חלילה הבץ במגפיך ותוכל להתהלך בנעלי לכה... לא, אליעזר, לא. זה לא זה.

אליעזר: מדוע זה לא זה? מה לא נאה לך?

זרח: לא טוב לי פה, אליעזר. לא טוב. הלכתי הנה וקיויתי להיות מתחיל גבר מה, להרים עול חדש שלא הורם עדין ולתתו עלי, עלי את כולו, את כל כבדו, להיות חלוץ, אליעזר, כן... להיות נותן, לא מקבל מן המוכן. והנה אני כאן, ופה הכל כבר... אה... (עושה תנועת יאוש בידו) מוטב לא לדבר...

אליעזר: לא, זרח, - כך אסור. אמרתי לך כבר לא פעם - התבייש. לא כל אדם רשאי לדרוש את כל החלאים הראשונים, את כל הנגעים והפגעים. אמנם אתה ראוי, איני אומר שלא. אבל מה לעשות? כל הקודם זוכה. ובעצם, זרח, לא הכל אבוד. ראה נא - כל הרוחב השמש הזה, כל ביצותיו, כל ההרים האלה, בכל, מן הקצה אל הקצה, שופע גפרית וסלע ואדי קדחת וירקון ושידפון... אתה חושב שלא יספיק לך?

זרח: אינך מבין, אליעזר... אינך רואה איך אתה חי. הגעת ומצאת חצר וצריף ופרד ופרה ותבשיל רותח על תבון-מוכן ומקום לינה... להם, לראשונים, אשר הגיעו הנה עוד לפני החורף שעבר, להם לא נתנו כלום... אבל כיום, אליעזר, - תאר לך: כיום חלוץ עולה להתישבות ומקבל - חשוב נא! חושה עם חלוץ, עם תבן מעולה לישון עליו ועם ספסל, ועוד מעט, אני אומר לך, תהיה לך מחצלת מיוחדת לרצפה כמו למהרג'ה! לא, אליעזר! עלי להימלט מזה, לברוח אל מקום שיש בו עוד קצת חלוציות ממש...

אליעזר: חכה. נסיר מקודם את הארובה (מטפס על הלוקומוביל) מצד אחד אתה אידאליסט, אבל מצד שני יש לך מנטליות של דקדנט ושל אסתט ואיסטניס, לא כל מדבר נאה לך... ובכל זאת, כן, גם במקום הזה עוד יש ועוד תהיה קצת חלוציות. אתה יכול לקרוא לי אלף פעמים סתם-אופטימיסט, - אבל עוד לא הקיץ הקץ... (בנימה אידילית) אני אומר לך שעוד תהיינה פה צרות צרורות, יהיו קשיים וסבל ומחלות ומגפות... כן, כן, בצורת, עוני שרפות, התנפלויות... שמע, זרח, לא הכל אבוד, האמן לי, עוד יהיו צרות כאלו שאין לך מושג...

בנימין זאב הרצל, קטע יומן לאחר הקונגרס הראשון, בתוך: עמוס אילון, הרצל (עם עובד,

1976), עמ' 275

אילו באתי לסכם את קונגרס באזל באמירה אחת, שעלי להישמר לא לבטאה בפומבי, הרי הייתה זו: בבאזל ייסדתי את מדינת היהודים. אילו אמרתי זאת היום בפומבי, היתה התשובה צחוק מכל עבר. אולי בעוד חמש שנים, וודאי בעוד חמישים שנה יכירו בה הכול. המדינה מיוסדת בעיקר על רצון העם במדינה, ואם תמצא לומר, אפילו על רצון היחיד שהינו חזק למדי ("המדינה – זו אני", לואי ה-16) הטריטוריה היא רק המצע הגשמי, המדינה היא דבר שבהפשטה גם במקום שיש לה טריטוריה... בבאזל יצרתי איפוא את הדבר המופשט הזה, שמשום כך הוא אינו נראה לרבים. כמעט באמצעים הדלים ביותר, לאט-לאט, אחזתי בנימי לבותיהם ונטעתי בהם את מצב הרוח של המדינה, ועוררתי בהם את ההרגשה שהם הינם האסיפה הלאומית.

אחד העם, מדינת-היהודים ו"צרת-היהודים"

האנטיסמיטיסמוס הוליד את הרצל, הרצל הוליד את 'מדינת היהודים', מדינת היהודים - את ה'ציוניסמוס', והציוניסמוס - את הקונגרס. האנטיסמיטיסמוס הוא איפוא עילת העלות בכל התנועה הזאת.

...לא היהודים בלבד יצאו מן הגטו, כי אם גם היהדות. היהודים הגיעו לזה רק בארצות ידועות, בחסד לאומים; אבל היהדות עשתה (או הולכת ועושה) זאת מעצמה בכל מקום שבאה בנגיעה עם הקולטורא החדשה. זרם הקולטורא הזאת, בבואו אל קרבה, הורס הוא את מבצריה מלפנים, ולא תוכל עוד להסגר ולחיות חיים מובדלים לעצמה....

ובראותה כי לא תוכל עוד לשאת "כלי הגולה", אשר הליבש אותה חפץ הקיום בצאתה מארצה, וכי בלעדיהם חייה בסכנה, - מבקשת היא, היהדות, לשוב למרכזה ההיסטורי... למטרה הזאת יכולה היא להסתפק לעת-עתה במועט ואינה צריכה לממשלה מדינית, כי אם רק - לברוא לה בארץ מולדתה תנאים נאותים להתפתחותה: קבוץ הגון של אנשים עברים העובדים, באין מפריע, בכל ענפי הקולטורא, מן עבודת אדמה ואומנות עד עבודת החכמה והספרות. הקבוץ הזה, אשר יתלקט מעט מעט, יהיה ברבות הימים למרכז האומה, בו יתגשם רוחה בטהרתו, יתפתח לכל צדדיו ויגיע עד השלמות האפשרית לו. ומן המרכז יבוא אז רוח היהדות אל כל ה"היקף" הגדול, אל כל קהלות הגולה, להחיותן ולשמור על אחדותן הכללית. ואז, כאשר הקולטורא הלאומית בארץ ישראל תגיע למדרגה כזו, נוכל לבטוח בה, כי היא עצמה תקים אנשים מבניה, שיהיו מוכשרים להשתמש בשעת הכושר בשביל ליסד שם גם "מדינה - לא רק מדינת-יהודים, כי אם מדינה יהודית באמת... ההיסטוריא מלמדת, כי בימי מלכי בית הורדוס

היתה ארץ ישראל אמנם "מדינת היהודים", אבל הקולטורא הלאומית היתה בזוויה ונרדפת, והמלכות עשתה כל מה שביכלתה בשביל לטעת בארץ את הקולטורא הרומית ובזבזה כוחות האומה לבנין היכלי אלילים ובתי קרקסאות וכו'. מדינת יהודים כזו תהיה סם המות לעמנו ותשפיל רוחו עד עפר: לכוח מדיני ראוי להתכבד לא יגיע, ואת הכוח המוסרי החי בקרבו לא יכיר; מדינתו הקטנה, אשר תהיה "ככד ור הצחוק בידי שכניו האדירים ולא תתקיים אלא על ידי נכלי הדיפלומטיא והכנעה תמידית לפני מי שהשעה משחקת לו" – לא תוכל למלאות נפשו גאון לאומי, ואת הקולטורא הלאומית, שבה היה יכול לבקש ולמצוא את גאונו, לא נטע במדינתו ולא מפיה הוא חי.

כתבי נחמן סירקין (דבר, תרצ"ט), עמ' 25

אם עתידה מדינת-היהודים להיות מתקווה לעובדה, מאוטופיה למציאות, הרי אסור לכתחילה שיהא בה מקום לסתירות המודעות של החיים המודרניים. מדינת-היהודים צריכה לשוות לנגד עיניה את האידיאלים של הצדק, התבונה והחברתיות... מדינת-היהודים מן ההכרח שתהא סוציאליסטית, אם עתידה היא לקום בכלל. על הציונות להתמזג עם הסוציאליזם, אם עתידה היא להעשות האידיאל של כלל-ישראל: של הפועלים היהודיים, הפרולטריון היהודי לצורותיו השונות, המעמד הבינוני היהודי, האינטליגנציה היהודית והאידיאולוגים היהודים. בלבוש סוציאליסטי יכולה הציונות להעשות לקניין הכלל של האומה היהודית כולה. על-ידי התמזגותה עם הסוציאליזם תתעצם הציונות כדי תשוקת-עם אדירה. כל היהודים יהיה להם עניין בהצלחתה, שום יהודי לא יעמוד מנגד לה. התקווה המשיחית, שהיתה מערך-הנפש היסודי של היהודים בגולה, תתגלגל במעשה מדיני. היהדות, המתקיימת קיום עלוב, תזכה בתוכן-חיים נעלה.

זאב ז'בוטינסקי, "הציונות הרוממה", דברים בכנסית-היסוד של ההסתדרות הציונית החדשה (1935)

חיים אנו, כפי הנראה, על מפתנה האחרון של התהום, ערב השואה המכרעת בגיטו העולמי: בתקופה שמסורתנו קוראת לה "ימות-המשיח" או, לפחות, "חבלי-משיח". נוכח מפולת עולמית זו עומדת היהדות כשהיא בלתי-מזויינת מכל הבחינות: מטרות פעוטות, הסתדרויות ננסיות, משטר של מכשולים בארץ ואפסות מדינית בציונות. השליחות היא כגודל הסערה בשיאה, כתהום היסורים של חבלי-המשיח: ציונות רוממה.

לא תיקון לגולה על-ידי בדל-ארץ למופת בפלשתינה, אלא חיסול התפוצה: "יציאת-מצרים" לכל צמאי מולדת – ובסופו של דבר, ודאי, לא פחות מקץ הגלות. ואולי אין זאת אלא מטרה צנועה מאד: רק – נורמאליזציה של עם ישראל. שיהא נורמאלי כאומה הצרפתית הגדולה או כאומה הדנית הקטנה: כולן במדינות משלהן; כולם בנות-חורין; ללא גלות... ומטרתה הסופית האמיתית של הציונות הרוממה לא תופיע אלא בשלב השלישי – הדבר שלמענו, בעצם, קיימות האומות הגדולות: יצירת תרבות לאומית, שתאציל מהודה על כל העולם, ככתוב: "כי מציון תצא תורה".

שמאל הירדן / זאב ז'בוטינסקי

א

כעמוד התיכון לאפדן,
אף כחוט-השדרה לאנוש,
לארצי קו-הציר והאדן
הוא ירדן, הירדן הקדוש.

ב

שם ירוה לו משפע, מאשר
בן-ערב, בן-נצרת ובני:
כי דגלי, דגל טהר וישר
יטהר שתי גדות ירדני.

אם ארצי דללה וקטנה,

היא שלי מראשה עד קצה:

משתרעת מים ישימונה,

וירדן – הירדן באמצע!

שתי ידי לך הקדשתי, מולדת,

שתי ידי – למגל ומגן:

אך תשכח ימיני הבוגדת,

אם אשכח את שמאל הירדן!

שתי גדות לירדן:

זו שלנו – זו גם-כן!

שתי גדות לירדן:

זו שלנו – זו גם-כן!

הרא"יה קוק, אורות, ארץ ישראל, א

ארץ ישראל איננה דבר חיצוני, קנין חיצוני לאומה, רק בתור אמצעי למטרה של ההתאגדות הכללית והחזקת קיומה החמרי או אפילו הרוחני. ארץ ישראל היא חטיבה עצמותית קשורה בקשר חיים עם האומה, חבוקה בסגולות פנימיות עם מציאותה. ומתוך כך אי אפשר לעמוד על התוכן של סגולת קדושת ארץ ישראל, ולהוציא לפועל את עומק חבתה, בשום השכלה רציונלית אנושית כי אם ברוח ד' אשר על האומה בכללה, בהטבעה הטבעית הרוחנית אשר בנשמת ישראל... צפית ישועה היא כח המעמיד של היהדות הגלותית, והיהדות של ארץ ישראל היא הישועה עצמה.

שיעור 5: אוטונומיזם ו'חיוב הגולה' - משנת שמעון דובנוב

איגרת זאב דובנוב לאחיו ההיסטוריון שמעון דובנוב (1882)

האומנם אתה סבור, כי המטרה היחידה של נסיעתי לכאן היא להגיע לסידור עצמי? -- לא! מטרת הסופית שלי, כשל רבים אחרים, היא נשגבה, רחבה ועצומה, ואף-על-פי כן אין לומר שהיא אינה ניתנת להגשמה. המטרה הסופית, או pia desideria [איטלקית: תוחלת הלב], היא להשתלט במשך הזמן על ארץ-ישראל ולהחזיר ליהודים את עצמאותם המדינית, אשר אבדה להם זה כאלפיים שנה. אל-נא תצחקו, אין זו הזיה. האמצעים להשגת מטרה זו עשויים להיות: ייסוד מושבות חקלאיות ומושבות למלאכה בארץ-ישראל, הקמת כל מיני מפעלים ובתי-חרושת והרחבתם ההדרגתית; בדיבור אחד, יש להשתדל שכל האדמה וכל התעשייה תהינה בידי היהודים. מלבד זאת יש להרגיל את הצעירים ואת בני הדור הצעיר שיגדל להשתמש בנשק (בתורכיה הפראית-חופשית אפשר לעשות הכל). ואז יגיע אותו יום נהדר, אשר על בואו ניבא ישעיהו בנחמותיו הפיוטיות הנלהבות. אז יכריזו היהודים על עצמם, עם נשק ביד (אם יהיה צורך בכך) קבל עם ועדה, כעל בעלי המולדתם הישנה. ואין חשיבות בכך, שהיום הנהדר הוא יבוא בעוד חמישים שנה ויותר. חמישים שנה אינם אלא רגע לגבי מפעל שכזה. הסכימו-נא, ידידי, כי זוהי אידיאה נהדרת ונשגבה.

שמעון דובנוב, מכתב ראשון: תורת הלאומיות הישראלית, בתוך: מכתבים על היהדות הישנה והחדשה (דביר, 1937)

כשאנו באים לחקור את דרך התהוותם של הטיפוסים הלאומיים, אנו מוצאים אותה הולכת ומתפתחת מן החמרי אל הרוחני, מהפשטות החיצונית אל ההרכבה הפנימית. במדרגות התרבות הנמוכות נבדלים העמים זה מזה בעיקר על פי סימנים טבעיים, ובמדרגותיה הגבוהות – על פי סימנים תרבותיים-היסטוריים. לפנינו עוברים בהדרגה טיפוסים לאומיים, הניכרים לפי סימנים מכריעים בכל תקופה ותקופה, ואלה הם: (1) טיפוס גזעי (2) ארצי-מדיני או אבטונומי (3) תרבותי-היסטורי או רוחני.

[...] אבן-בוחן להשתלמותו של הטיפוס הלאומי יכול לשמש אבדן החופש המדיני, שרגילים לראות בו תנאי הכרחי לקיום האומה. עם שניטלה ממנו חירותו המדינית והוא נשאר על אדמתו בקרב ממלכה זרה, כשהוא מוסיף לחיות כקיבוץ עומד ברשות עצמו ושואף לאבטונומיה פנימית עד גבול האפשרות – מצטין בלי ספק באומץ רב של רצון לאומי ושפע של כוחות רוחניים חיוניים.

אולם יש והבגרות הלאומית עומדת עוד בפני נסיון אחד, קשה ביותר: כשהאומה מאבדת לא רק את חירותה המדינית, אלא גם את אדמתה, כשנחשול ההיסטוריה עוקר ומרחיק אותה מהקרקע הטבעי, והיא נעשית מפוזרה ומפורדה בארצות זרות, והיא הולכת ובאבדת גם את לשונה המשותפת. אם למרות ניתוק הקשרים הלאומיים החיצוניים, מוסיפה האומה להתקיים במשך שנים רבות וליצור יצירה עצמית, ומגלה שאיפה עקשנית להמשיך את התפתחותה האבטונומית, הרי אומה זו הגיעה למרום

פסגת האינדיבידואליזציה התרבותית-היסטורית ודינה כדין עם בלתי-נכחד, בתנאי שתוסיף ותאמץ את רצונה הלאומי. בדברי ימי האנושיות אנו מוצאים כמה דוגמאות של עמים, שעברו מן העולם לאחר אבדן אדמתם ופיזורם בקרב עמים אחרים. ואין אנו מוצאים אלא דוגמה אחת של השתמרות אומה פזורה ונטולת קרקע במשך אלפי שנה. אומה יחידה זו - הוא העם הישראלי.

שמעון דובנוב, מכתב ששי: ממשות והזיה בציונות, מכתבים על היהדות הישנה והחדשה (דבר, 1937)

לרעיון האבטונומיות יש מתנגדים בשני מחנות קיצוניים: בין חסידי ההתבוללות ובין הציונים המדיניים. המתבוללים, המבטלים לגמרי את רעיון האומה היהודית, מגינים רק על הזכויות האזרחיות של היהודים בתור חלקים של אומות זרות, הקשורים זה עם זה על ידי שיתוף הדת בלבד. הציונים מכירים את היהודים בתור אומה, אבל בתור אומה בלתי-נורמלית, ומשום כך - בלי אחיזה ומעמד; הם סוברים, שכדי להמשיך את שמירת האומה צריך להפוך אותה לאומה נורמלית, על ידי רכישת שטח-אדמה מיוחד עם משטר ממלכתי חפשי. הראשונים אומרים, שרעיון האבטונומיות אין בו צורך; האחרונים - שאיננו מספיק...

ומה היה סופם של החלומות-המשיחיים החדשים על שיבת ציון, בתור פתרון השאלה הישראלית העולמית? [...] במשך תקופה של 15 שנים (1882-1898) נוסדו כ-15 מושבות; הישוב הישראלי בארץ, בכפרים ובערים, נתרבה בחמשה עשר אלף איש בערך. הדבר, כשהוא לעצמו, משמח את לבנו. כולנו מביטים באהבה ורצון על גידול המושבות הקטנות האלה בארצנו הקדושה, היקרה לנו בשל הזכרונות ההיסטוריים הקשורים בה. אבל מה בין התישבותם של אילו עשרו אלפים יהודים בארץ-ישראל בתור נתיני תורכיה ובין החלום על תחיתם המדינית של עשרת מיליונים יהודים בגולה? כמה רב כאן המרחק בין הממשיות וההזיה!

שמעון דובנוב, מכתב שמיני: חיוב הגלות, מכתבים על היהדות הישנה והחדשה (דבר, 1937)

יש לי ריב-דעות ישן עם סופר מצוין, שבתחום האידיאולוגיה הלאומית קרוב אני אליו יותר מאשר אל מי שהוא מסופרי זמננו.

מאמרו של אחד-העם "שלילת הגלות", (בחוברת מאי של "השלח" 1909), בא בצורת תשובה על בקרתי ב"מכתב: הקודם, המחבר מנתח בו את הרעיון של "שלילת הגלות", שהאבטונומיסטים מאשימים בה את הציונים, ומבדיל בין שתי צורות של שלילה: סוביקטיבית ואוביקטיבית...

"יודעים הם בעלי-האבטונומיה - אומר אחד-העם - שזה עשרים שנה נמצאה בקרבנו כתה ציונית

אחת, המשיבה על השאלה ואומרת: החומה החדשה לחיינו הלאומיים בגלות צריכה להבנות מחוץ לגלות – בארץ אבותינו. ונבדלת היא כתה זו מן הציונים ה"אמתיים" [המדיניים] במה שהיא אינה מודה בקיבוץ גלויות ואינה "שוללת" את הקיום בגלות; אדרבא, בהיותה חושבת את הגלות לחזיון מתמיד, שאין בידינו לבטלו, היא דורשת לתת חיזוק ותוקף לחיינו הלאומיים בגלות, אלא שאין בידינו לבטלו, היא דורשת לתת חיזוק ותוקף לחיינו הלאומיים בגלות, אלא שרואה היא את הדרך היחידה לזה בבריאת מרכז קבוע ללאומיותנו במקום חיותה הטבעית"... צריך להיטיב ולהרחיב חיינו הלאומיים עד "קצה גבול האפשרות" בגלות ולבקש עם זה את "הפתרון השלם" מעבר לגבול הגלות".

...ובכן, האבטונומיסטים והציונים הרוחניים עומדים במערכה אחת, נגד משוללי הגלות בהחלט. שנינו "מחייבים את הגלות". חילוקי הדעות בינינו מתחילים מחוץ לגבול זה, בפתרון השאלה: כיצד עלינו להבטיח את קיומנו הלאומי בגולה? התשובה על שאלה זו כלולה בשתי סיסמאות: (1) "מרכז רוחני בארץ-ישראל, שישמש נקודת-משיכה לאומית בשביל הגולה"; (2) "שאיפה לזכויות לאומיות או אבטונומיה תרבותית בגולה".

שמעון דובנוב, מכתב עשירי: מוסר ההשכל של ימי הזעם, מכתבים על היהדות הישנה

והחדשה (דביר, 1937)

מה עשה לנו עמלק?

יָם שֶׁל דָם זֹעֵם וּמְשׁוֹעַ

יָם שֶׁל דְּמָעוֹת לְלֹא נִקְמַת אוֹם.

וּתְחַלְחַל בְּךָ וּתְפַעֲפֵעַ

שְׁאֵלָה הַנוֹקֶבֶת עַד הַתְּהוֹם:

מַה טַעַם לְיִסּוּרִים וְקַרְבָּנוֹת?

(נְדָסוֹן)

למה הן בלהות הזועה החדשות, שיבה זו אל מחולות-הדמים של ה"דָבָר השחור" ושחיטת חמילנצקי? למה הם אלפי הקרבנות, שנהרגו ונפצעו באכזריות פראית באודיסה, קיוב, יליזבטגרד, קישינוב, קלרש, רומני, אורשה ועוד כמה וכמה ערים בצפון ובדרום? למה היא המבוססה הוֹנְדְלִית של מאות קהילות, רחובות טובעים בדם ומכוסים שברי כלים, רבבות משפחות שנתיתמו, שודדו והוצגו ככלי ריק, בעירום וחוסר כל?

מה זה? ירושת העבר, שלא חלף עדיין כליל, או אזהרה נוראה לעתיד?
...מה עושים המתוקנים שבציבור הרוסי, הליברלים והרדיקלים? בחוקי הציבור המתקדם עוררו
הפרעות רק אנחה של רחמנות או דברי התמרמרות...

איה הם אספות המחאה שלהם נגד הפשע הקיבוצי, שזעזע את כל העולם הנאור? איה מאמרי
העתונות, הממטירים אש וגפרית על ראשי הפושעים, הלילה המחרידה למראה ליל בר-תלמי החדש?
בקרירות ואדישות נענתה העתונות הרוסית המשוחחרת על יסורי היהדות היותר קשים, על חרפת
רוסיה שהיתה לדראון עולם... במלחמה הרבולוציונית הקריב הפועל היהודי את נפשו יחד עם הפועל
הרוסי, – וכששפכה הקונטר-רדיבולוציה את כל חמתה על היהודים, אנה באו ה"חברים" הרוסיים?
אחרי חמשת ימים של שפיכת דמים באודיסה, כשנגמר מעשה ההרס וההרג, התודו בפומבי הפועלים
הרוסיים שלא עשו מאומה להגנת האומללים, ובמקומות אחרים – לא באו גם היודוי המאוחר הזה.

האם יש יסוד, אחרי כל אלה, לאופטימיות, ליחס של אמון?

והנה עכשיו עלינו לברר, אם באמת יש סתירה בין שתי הסיסמאות או הן יכולות להתקיים יחד.
המספיקה לשם חיוב הקיום הלאומי בגולה הגשמת אחת משתי הסיסמאות הללו או הן נחוצות שתיהן
בפעולתן ההדדית? כאן מתחיל "ויכוחי" עם אחד-העם...

יעקב קלצקין, גלות וארץ (ועד, 1920)

משנה אחת מלמדת: טמיעה גמורה של עם ישראל אינה בגדר האפשר. כל הטרחות שטרחו בשביל
התבוללות לא עלו יפה ולא הוציאו אותנו מכלל אומה. שאלת היהודים לא מצאה על ידיהן אפילו
פתרון לשעה, לא כל שכן לדורות. הרי שאין לדון אותנו כעין כמות הנתונה להיבטל ברוב, אלא כעין
איכות מיוחדת, שאינה נטמעת ואין חוקי ההתבוללות חלים בה... משנה אחרת מלמדת: אין הציונות
באה בעיקרה לתן פתרון לבעית היהודים, אלא לצרת היהדות. היא שואפת לישוב עברי בארץ אבות,
שיהא מרכז לרוח האומה, ומתוך מרכז זה, מעין שמש האומה, יצאו קוים אל ההיקף הגדול של רוב
מנין ישראל בארצות פיזורו ויאצילו עליו אור וחום ולא יתנוהו להתנוון. אין בארץ ישראל לקבץ קבוץ
גלויות אבל יש בה להיות מקדש מעט ולהגן על הגלות.

כנגד ההוראות הללו אני אומר: טמיעה גמורה של עמנו אפשרית היא. ההתבוללות הולכת ומתפשטת
בעמנו, ולא עוד אלא שהיא הולכת ומתעמקת. ההתבוללות עודנה בדרך. עוד היא עומדת בראשית
התפשטותה. קיומנו הארוך בגלות ודאי שאינו הוכחה על אי אפשרות של טמיעה. כוחן של המחיצות
שעמד לנו כאלפים שנה, כוחן של צורות הדת, הרי נסתלק מאיתנו, ושוב אין לנו מחיצות גדולות כדי
לתחום תחום גטו וליחד יחוד לאומי בגלות. [...] מהם הכוחות ששמרו ושומרים על היהדות בגלות?

לא כחו של החוש הלאומי. הן חוש זה לא עמד לשום אומה להתקיים בתוך אומות אחרות, בארצות ולשונות זרות. המחיצה הגדולה של חוקי דתנו, הן קימו אותנו בפזורנו. החומות הללו שבפנים ולא החומות שהעמידו לנו שונאינו מבחוץ, יצרו את הגטו.

אף בגלות חיינו חיי מלכות, מלכות בתוך מלכות. לא מפיהם חיינו ולא הם דנו לנו דין... בימי שבתותיהם לא שבתנו, וימי אידיהם לא חגגנו, ולא הינו עמלים עם הצבור הזר ולא הינו שוקדים על תקנת המדינה הזרה. חומה בצורה עמדה בינינו וביניהם ובתוך החומה – מדינה עברית בזעיר אנפין, כפתגמו השנון של היינה... חורבן דתנו הוא חורבן מדינתנו שבגלות... סירובן של האומות לכולל אותנו הולך ורפה עם התקדמות התרבות. עם מתן זכויות נתנה לנו גם הזכות להתבולל... הרי אנו יודעים שכל מה שאנו טורחים עתה לחזק את היהדות בגלות אינו אלא בשביל חיי שעה. אין הגלות בת-קיים.

...לוא נניח שהגלות בת-קיים ואין ההתבוללות הגמורה מוכרחת גם לאחרי שמיטת הדת, אנו מחויבים לאמר: אין יהדות הגלות כדאית שתתקיים. הגלות מזייפת את חותמנו הלאומי. אם יש בה אולי לקיים את עמנו בתוכה, אין בה מכל מקום לקימו בדמותו המלאה, בבריאותו הלאומית... ומה דינה של הגלות? תלך ותסתאב? דינה לשמש פרוזדור לתחית העם בארצו. הרבה דורות תהיה זקוקה ארץ ישראל אל הגלות. היא תמשוך אליה כוחות ולחות מן הגלות ותנצל מעט מעט אותה היהדות שנגזר עליה כליה. ועד כמה שתנצל אותה, תציל אותה. אין יהדות הגלות בת-קיים וכל טרחתנו שאנו טורחים להחזיק את קיומה אינה אלא בשביל חיי שעה, לבנין האומה בארץ... אין זכות קיים לגלות – במה דברים אמורים? כשהיא מתימרת להיות תכלית לעצמה. אבל מרובה זכותה, כשהיא באה להיות אמצעי ומעבר לקיום אחר.

הגלות ראויה להתקיים לשם הגאולה מן הגלות. בלא יעוד זה, בלא הכונה אל הארץ, אין הגלות אלא חיים של דלדול והתנוונות, גנאי לאומה וגנאי לאדם, חיים של מלחמה לבטלה ויסורי חנם, של שניות וערבוביה וסריסות עולמית – ואין היא כדאית שתתקיים.

שיעור 6: 'חיוב הגולה' וזרם 'הבונד' הסוציאליסטי

שמעון ראבידוביץ', בבל וירושלים (אררט, 1957)

הגדול בלקחים ששנת תש"ח נתנה לישראל - הוא בפרשת ירושלים ובבל. בשנת תרצ"ג - שנת מהפיכת היטלר, שגרמניה המנאצת התחילה מונה לה את מניינה ואת מניין אירופה כולה, ואם גם י"ד שנות קיומו ושלטונו עשו בנו שמות בה ראו הכל, לרבות מחייבי הגולה מבית מדרשו של שמעון דובנוב, קץ ישראל בחוץ לארץ, קץ התפוצה, אמרתי: "פרשת היטלר, מהפיכת תרצ"ג - הורו את סוד התמדת התפוצה..."

אף על שנת תש"ח זו, שנת עליית שמשו של ירושלים - להבדיל בין טהור לטמא, בין שנת תקומה ובניה גדולה, והיא ראשית גאולה שלמה וקבוץ גלויות בעיני הציונות כולה, ובין שנת כלייה, ולא לישראל לבדו - אני אומר: אין פירושה קץ בבל. מתש"ח ואילך ייאמר לישראל - ירושלים ובבל - שני גילויי היסוד הם למהותו של ישראל האחד...

כמה פנים לה לבבל... בבל - בלבוש מצרים ומדבר - קדמה בישראל קדימת זמן לירושלים. בבל זכתה לאריכות-ימים יתירה מירושלים. כשני שלישי ימי ישראל - דברי ימי בבל הם, ימינו בבבל, וכמעט בבל לבדה...

ירושלים היא קבע, חוף, קץ הדרך. בבל היא דרך, בדרך, ארעי, מארעי לארעי, שנוי צורה שאינו פוסק, מאבק-אחיזה ללא-הרף. בבל - שאור בעיסת ישראל. היא המתסיסה והמניעה, הרוגזת והמרגיזה, מגלה סוד קבע בארעי, רו תקומה בכלייה, עיקר הקיים והנאמן לעצמו בכל פושט צורה. כאילו מושלה היא בזמן ובחליפותיו. כל סופה לא תוכל לה.

- וגם אז האומה לא הפסידה. נו, סר.
הן פי שנים העם יתפתח וייף
אם נבטיח לו שני מרפזים וסניף.

- - יתכן. ביחוד כשיש הנמקה
פילוסופית-היסטורית
כמעט עמקה. ועל כל פנים
טוב שתסיסה מחשבתית
יש בקהל ציוני ארצות הברית!

המחות הם ערים וכחם אינו תש
וכל פעם עולה רעיון חדש.
רק מונר קצת שקו מחשבתם
זה החד כה חותר בעיקר
בכוון אחד: הוא חותר בעיקר
לפרש ולגלות למה אין מרחים
לעלות.

ניו-פומבדיתא / נתן אלתרמן

"יעודה ותפקידה של יהדות אמריקה
- להיות מרכז שני לאומה,
מחוץ למדינת ישראל,
כמו גולת בבל בשעתה"
(מן המחשבה הציונית בארה"ב)

יתכן באמת - עד חכם הרזים!
כי דרושים לנו שני מרפזים.

במדינת ישראל שתפרח ותשיש,
ישכנו חכמי טבריה, מרוקו, תוניס.
אבל שאר חכמיא ושארא אמוריא
ישכנו להם בסינסיטי אוהיו.

כה בברוקלין ישבו כל העם שרצית,
ויהיו אזרחיה של ניו פומבדיתא.
ומבלי לאבד הנתינות וה"פס",
יחברו, כמורשת בבל, את הש"ס.
יחברו את הש"ס, יחתמו תלמוד בבלי.
איזנט איט לוולי?

כהר היתה פזאת פעם (גלגל שחזור)

מרקס ואנגלס, המניפסט הקומוניסטי (1848)

דברי-ימיה של כל חברה עד כה הם דברי ימים של מלחמת מעמדות.

בן-חורין ועבד, אציל והדיוט, בארון וצמית, אומן ושוליה, בקיצור מדכאים ומדוכאים ניצבו זה מול זה בניגוד מתמיד, ניהלו מאבק בלתי פוסק, עתים נסתר, עתים גלוי [...] אולם תקופתנו, תקופתה של הבורגנות, מצטיינת בכך שעשתה את ניגודי המעמדות פשוטים יותר. החברה כולה מתפלגת והולכת לשני מחנות-אויבים גדולים, לשני מעמדות גדולים, הניצבים במשרים זה כנגד זה: בורגנות ומעמד הפועלים [...] הפרולטר הוא מחוסר-קניין; יחס לאישה ולילדים שוב אין לו דבר עם יחסי-המשפחה הבורגניים; העבודה התעשייתית המודרנית, ההשתעבדות המודרנית להון, אשר אחת היא באנגליה ובצרפת, באמריקה ובגרמניה, הפשיטה אותו מכל אופי לאומי. החוקים, המוסר, הדת, הם לגביו כך וכך משפטים-קדומים בורגניים, שמאחוריהם מסתתרים כך וכך אינטרסים בורגניים. מאבק הפרולטריון בבורגנות, אם לא לפי תוכנו הרי לפי צורתו, הוא לכתחילה לאומי, הפרולטריון של כל ארץ וארץ צריך, כמובן, להתמודד תחילה עם הבורגנות שלו-עצמו.

אברהם שמואל שטיין, חבר ארתור: מונוגרפיה היסטורית - דמויות ופרקים מחיי ה'פונד'

לפני שלוש שנים הוכרז האחד במאי חג פועלים בינלאומי, בכל הארצות הנאורות. אחינו ואחיותינו, נשים וטף, זקן ונער, כולם צועדים בגאון ברחובות, בליווי תזמורת משלהם, בשירה ובדגלים ובלבבות שמחים... ביום זה רועדים ופוחדים הבורגנים - יודעים הם, שעוד מעט ויעצמו לעד עיניהם, העיניים התאוותניות והתמסניות... גם אנו, היהודים נתיני רוסיה, נותנים גט-פיטורין לחגים ולשיגינות שלנו שהם מיותרים בחברה האנושית. אנו מצטרפים למחנה הסוציאליסטי ולחגו... אנו הייסוד ממנו ייבנה ההיכל הקדוש של העתיד. מתוכנו יבקע האור שיאיר לכל אחינו ואחיותינו... הבה נדליק את הלפיד ונעלה אור להמון המדוכא, הגווע בלי שיטעם את טעמם של החיים!... הבה נילחם כגיבורים למען עמנו ולמען האנושות, נניף את דגל הפועלים האדום עליו חרותים דברי מורנו הדגול והגאוני קארל מארכס וזכרנו לברכה, שהד נענה להם בכל העולם: פועלי כל הארצות התאחדו!

...כתוצאה ממצב מאויים זה המציאו לעצמם היהודים מקום מקלט ב'פלשתניא הקדושה' ורק בה, כך סבורים הם, הזכות להם לחיות, הואיל ושם קבורים אבותיהם ובה הם חיו שנים מועטות חיי-אושר... העם מאמין שאי-פעם יבוא ה'משיח' ויוליך את כל היהודים לפלשתניא ורק אז יתחיל לחיות חיים מהוגנים אנושיים. והנה נמצאו מנהיגים מוכנים בשבילו, היינו ה'פלשתניאים'. אילו היה בידי העם לראות מקרוב את החיים הנוראים הצפויים לו שם, או אז היה נוטש חלומו זה... כן חברים, אם ה'פלשתניאים' מודים בכך, שגם שם ישרור אותו המשטר הקאפיטאליסטי עצמו, נשאלת, איפוא,

השאלה: מה הצלה וישע כאן ליהודי המסכן? אם בפלשתינא ישקע היהודי באפילה כמו כאן - הרי שוב נשאלת השאלה - מה ההבדל בין מצב היהודים כאן ושם? מובן, שאין שום הבדל, אלא אולי רק בכך, ששם ירכבו על הפועל היהודי אחיו בני דתו, שעה שבכל העולם מנצל את היהודי כל הרוצה בכך. אבל האם היהודי הרכוב על גבו של יהודי אחר הוא מעמסה פחותה?... אם כך הדבר, במה עדיפה פלשתינא על ארצות אחרות? היכן הוא העתיד המאושר המובטח ליהודים בפלשתינא? - הוא איננו ולא יהיה.

אברהם שמואל שטיין, האפופיאה של הבונד, גשר: 4 (1957)

והרי נוסח ההחלטה שנתקבלה במעמד יסוד הבונד: הוועידה מכירה, כי מדינה דוגמת רוסיה המורכבת מלאומים שונים ורבים, צריכה להיות בעתיד פדרציה של לאומים עם אוטונומיה לאומית שלימה לכל אומה, ללא כל תלות בטריטוריה המיושבת על ידה. הוועידה מכירה, כי המושג אומה יכול לחול גם על העם היהודי. אולם הואיל והוועידה סבורה, שמוקדם עדיין, בתנאים הקיימים, לדרוש את האוטונומיה הלאומית בשביל היהודים, היא רואה כדבר המניח את הדעת את המלחמה לביטול החוקים המיוחדים נגד היהודים, את הטעמת העובדה של דיכוי האומה היהודית ואת המחאה נגדו, תוך כדי המנעות מכל ניפוח הרגש הלאומי, שיש בו משום עמעום הכרתו המעמדית של הפרולטריון היהודי העלול להוליכו לשובניזם.

אברהם שמואל שטיין, האפופיאה של הבונד, גשר: 4 (1957)

הציונות היא תגובתם של המעמדות הבורגניים על האנטישמיות ועל מצבו החוקי הבלתי-נורמאלי של העם היהודי. את המטרה הסופית של הציונות המדינית, השגת ארץ לעם היהודי, רואה הוועידה - אם אין ליישב באותה ארץ אלא חלק קטן של העם היהודי - כדבר שאין לו חשיבות מרובה, שאין בו פתרון ל"שאלת היהודים". ובמידה שהציונות אומרת ליישב באותה ארץ את כל העם היהודי, או חלק גדול ממנו - רואה בה הוועידה חלום מדווחים, אוטופיה. הוועידה סבורה, שתעמולת הציונים מלכה בעם את הרגש הלאומי והיא עשויה להפריע להתפתחות ההכרה המעמדית... אין לתת לציונות בשום אופן דריסת רגל בהסתדרויות הכלכליות והפוליטיות.

אברהם שמואל שטיין, האפופיאה של הבונד, גשר: 4 (1957)

לנין כותב ב'איסקרא': הרעיון שהיהודים הם עם נפרד - הוא רעיון ציוני. מבחינה מדעית אין הוא עקבי, והוא ריאקציוני במשמעותו הפוליטית. הרעיון על דבר הלאום היהודי טבוע באופי ריאקציוני מובהק לא רק בקרב תומכיו העקביים (הציונים) אלא גם בקרב אלה המבקשים למזגו עם רעיונות הס.ד. ("בונד"). רעיון הלאום היהודי, עומד בסתירה לאינטרסים של הפרולטריון היהודי, שהוא מעורר בו - במישורין ובעקיפין - הלך רוח עויין להתבוללות, הלך רוח של הגיטו.

אברהם שמואל שטיין, האפופיאה של הבונד, גשר: 4 (1957)

הקונגרס השני של אינטרנציונל הנוער הקומוניסטי רואה בדרישת ה"בונד" לאוטונומיה לאומית-תרבותית, כלומר את הדרישה לליכודם ולייחודם של כל המעמדות אשר בחברה היהודית למטרות לאומיות-תרבותיות במסגרת המדינה הקפיטליסטית - דרישה רפורמיסטית ולאומנית, ודוחה אותה לחלוטין. הקונגרס השני של האינטרנציונל דוחה את הדרישה ליסוד מחלקות יהודיות נפרדות באינטרנציונל הקומוניסטי.

[...] יהודי פולין האזינו! זאת תורת הציונות: יהודי אחד ליד הירדן שקול כנגד חמישים ליד הוויסלה... זאת תורת הציונות המסייעת לאנטישמם, למגמת עקירתכם והחרמתכם. המשפילה אתכם וממאסת את קיומכם בעיני עצמכם. וגם מחנות החלוצים בקיבוצי הכשרה, בני טובים אלה, אף הם מגמתם לגזול את פת לחמם של הפועלים ולהתחרות בהם בעבודה זולה. ואילו תורת ה"בונד" היא: אי-כניעה, מלחמה, קיום בזכות ולא בחסד, קיום שווה-זכויות, כי דורות יושבים אנו על האדמה הזאת, כי דמנו וזיעתנו רוותה...

אברהם שמואל שטיין, האפופיאה של הבונד, גשר: 4 (1957)

ביטוי לדריכות זו בכרוזי ה"בונד" מן השנים ההן:

"שליש מאוכלוסית ארצנו מיעוטים לאומיים הם. היחס ליהודים, לאוקראינים, לגרמנים, לרוסים הלבנים ולליטאים הוא כאל זרים, כאל אורחים לא-קראים. אולם אנו, אין אנו רואים עצמנו זרים. אנו הפועלים היהודים, יחד עם כל מעמד הפועלים של פולין, הננו בוני המדינה וזכויותיה - זכויותינו. ושעל כן אנו מוחים בכל כוחנו נגד החרם על פועלים יהודים, נגד הרדיפות והגזירות על כל המיעוטים הלאומיים, ארגוניהם ומוסדות התרבות שלהם. אנו דורשים: אפשרות מלאה להתפתחותם התרבותית של כל עמי פולין! זכות להגדרה עצמית לעמים הטריטוריאליים! אוטונומיה לאומית-תרבותית להמוני העם היהודים! בתי-ספר חילוניים חנם בלשון האם של הילד! זכויות מלאות לבתי הספר העממיים בידיש! זכות עבודה לפועלים יהודים! הלאה הפאשיזם! הלאה המלחמה!

הם מבקשים להרעיבנו, לשלול מאיתנו אפשרות חיים בארץ, שהיא ארצנו, ארץ כל העובדים, מבקשים לכפות עלינו הגירה ופינוי. הדבר לא יעלה בידם, גם אם מנהיגי הלאומנות היהודית יסייעו בידי האנטישמים הפולנים! כאן, בפולין, נולדנו, כאן אנו עובדים, כאן נחיה, כאן נישאר! אין אנו בודדים במערכה. עימנו המוני העובדים הפולנים, המוני העובדים של שאר המיעוטים הלאומיים". בסוף 1939 מתכנס בוילנה (אז מחוץ לאזור הכיבוש) מרכז ה"צוקונפט" - תנועת הנוער של ה"בונד": "בשוט ובכדור, ברעב ובמגיפות, בהוצאה-להורג ובגירושים בהמון, מנסה היטלר להשמיד את אוכלוסית המדינה הכבושה. ואנו מכריזים: "שום כוח זדון לא יצליח לעקרנו ממולדתנו בת אלף השנים - מפולין (פון אונזער טויזנט-יעריקן היימלאנד)".

שיעור 7: טריטוריאליזם - 'מדינת יהודים' מחוץ לארץ-ישראל

מרדכי עמנואל נח, קול קורא (1819)

בני ישראל אחים אהובים בכרית משה והנביאים! הגיעה העת לעם גדול זה אשר נתלש ודוכא במשך גלותו, להתקבץ שוב ולקומם עצמו... ארץ ישראל העתיקה, עריסת אבותינו, נמצאת בידי מוסלמים גסים אשר משטרם מונע כל חירות מדינית ואזרחית. היהודים אינם יכולים, אם כן, ללכת לארץ-ישראל כדי לשקם את תפארתם הלאומית הקודמת ולהשיג עצמאות. אך ארץ מפוארת אחרת מאותתת להם מרחוק - אמריקה החופשית.

הכיתוב על אבן הפינה למדינת היהודים 'אררט'

שמע ישראל יי אלהינו יי אחד, אררט, עיר מקלט ליהודים נוסדה בידי מרדכי מנואל נח בחודש תשרי 5586 (התקפ"ו), ספטמבר 1825 בשנת ה-50 לעצמאותה של אמריקה

מרדכי עמנואל נח (1844)

מאמין אני באמת ובתמים בשיבת ישראל לארצו ובביאת המשיח, ובהאמיני כי המאורעות המדיניים בימינו מקבלים בכל יום צורה, שמרמזת על בוא הדבר הגדול הזה, חשבתי לי לחובה לקרוא לעם החופשי של הארץ הזאת (ארה"ב) ולבקשו, שיעזור לנו בכל האמצעים... ברשיון הממשלות הנוצריות ואף בעזרתן והשתדלותן, תשוב ארץ ישראל עוד פעם לידי צאצאי אברהם. חופי הים התיכון יפתחו עוד פעם למסחר ומרכולת, השדות ילבשו עוד פעם דשא ויוציאו יכול דשן ורענן, ויהודים כנוצרים ישאו אז את קולם על הר-ציון וישירו שירי שבח והלל לאל... זה עתידנו וזה גורלנו. כל ניסיון להושיב את היהודים בארצות אחרות, ולהעמידם על קרקע, לא הצליח. עין היהודים היתה תמיד נשואה אל ירושלים, קרית משושנו, ותמיד התנחמו ואמרו: היום הנועד בוא יבוא, וההבטחה תקום.

יהודה לייב (לאון) פינסקר, אבטואימנציפציה (1882)

ואולם בבואנו עתה להשתדל בדבר בנין בית נאמן לנו, למען נחדל מהיות נודדי עולם ולמען הרים כבוד אומתנו בעיני עצמנו ובעיני זרים, - הנה קודם כל אל לנו לחלום על דבר תקומת ארץ יהודה הקדמונית. אל לנו לשוב ולקשר את חיינו המדיניים בו במקום שנפסקו ונהרסו ביד חזקה בימים מקדם. כדי שנגיע באיזה זמן לפתרון שאלתנו, צריך שלא נהיה תופסים מרובה. גם בלעדי זה קשה הדבר למדי. לא אל ארץ "קדשנו" עלינו לשאת נפשנו אתה, כי אם אל ארץ "שלנו".

בנימין זאב הרצל, פלשתינא או ארגנטינא, בתוך: מדינת היהודים (1895)

הנבחר בפלשתינא, או בארגנטינא? "האגודה" תבחר בארץ אשר תוכל ואשר עליה יסכימו רב בני עמנו, האגודה תחליט באיזה מהן נבחר.

ארגנטינא היא אחת הארצות הדשנות והפוריות שבעולם, ארץ רחבת ידים מאד ואקלימה ממוצע. ממשלת העם בארגנטינא תתן לנו בחפץ לב כברת ארץ להאחו בתוכה...

ארץ ישראל היא ארץ מולדת אבותינו היקרה... לו חפץ הדר כבוד השולטן לתת לנו את הארץ הזאת כי עתה נתנו לו ידינו להביא סדרים בעניני האוצרות של ממלכתו, ולאירופא נהיה אנחנו כחומה בצורה נגד אֶזִיא, ועמדנו על המצפה להגן עד התרבות מפני פראי האדם..

בנימין זאב הרצל, נאום בקונגרס הציוני השישי (1903)

חברי הקונגרס הנכבדים! באיזה צער והתמרמרות שמענו את המאורעות האימים שאירעו בקישינוב, ואיך נמלא לבנו יגון, בהיות יהודים חיים בתנאים כאלה. בני-אדם עניים, מסובלים דאגות, כלו שם תוך כדי עינייים קשים... אל ישכחונו, כי יש עוד כמה וכמה קישינוב אחרות, ולא רק ברוסיה בלבד. קישינוב היא בכל מקום, שהיהודים נענים בגופם ובנפשם, נעלבים בכבודם ונזוקים ברכושם, מפני שהם יהודים. נצילה את אלה, שעוד אפשר להציל.

...למן אז, שנאספנו בפעם החמישית, נתכבדתי עוד שתי פעמים להקרא מאת הוד מלכותו השולטן לקונסטנטינופול. בשני הראיונות, בפברואר ובאוגוסט לשנת 1902, לא הביאו דברי המשא-והמתן כל פרי. היינו מוכרחים לבקש דרכים אחרים...

לשטח החדש אין אותו הערך ההיסטורי, הפיזי-דתי והציוני, שהיה עוד גם לחצי-האי סיני; אולם אין אני מסופק בדבר, כי הקונגרס, כבא-כחו של המון-העם היהודי, יקבל גם את ההצעה החדשה בתודה הכי חמה. ההצעה אומרת ליסד באפריקה המזרחית מושב יהודי עומד ברשות עצמו, עם הנהלה יהודית, שלטון מקומי יהודי, ופקיד עליון יהודי בראשו, כמובן הכל תחת השגחתה ומרותה של בריטניה...

אמנם לא ציון היא, ולא תהיה זאת לעולם. זו היא רק מושבה של עזרה לפי שעה, אבל אין לשכוח, כי מיוסדה היא על בסיס לאומי ומדיני.

מנחם אוסישקין, מכתב לבאזל, מהקונגרס הארץ-ישראלי בזכרון יעקב (1903)

באי-כוח העם העברי בארץ ישראל מברכים את באי כוח העם העברי בארצות הגולה, שהתייעצויותיהם יביאו אושר ופאר לעם העברי בארץ הישנה-חדשה.

הרצל בקונגרס, מכתב תשובה לאוסישקין (1903)

מר אוסישקין מיקטרינוסלב קרא לאספת-חרש קטנה בזכרון-יעקב, אשר החליטה ריזולוציות שונות, ולאותה האספה קראו בהודעות העתונים בשם "קונגרס פלשתינאי". רוצה אני לקוות, כי לאנשים היושבים תחת שלטונה של טורקיה שהשתתפו בוועידה התמימה, לא תצא מזה כל רעה... במסע-בקורו לארץ-ישראל הכניס [אוסישקין] את אחיו היושבים שם ישיבת-קבע בסכנות, שאין אני רוצה לפרטן עתה...

[...] נניח, כי רוצה אני לקנות בית, לו גם היה זה בית-אבי, שנכנס לרשותם של אחרים... אם לא יסכים להצעת, אם לא יאבה להתפשר עמי, אז אולי יבא רגע, שאגיד לו, כי אין אני רוצה לקנותו עוד. אז אנשים עיניי על בית שכנו או על בית באיזה רחוב רחוק ממנו, ואבא במשא-ומתן רציני עם בעליו. בהזדמנות זו לא אנשים לב לדבר, אם אנשים פחות חכמים או יותר רעים יחרפוני כאיש שאין לו כל רגש של חבה. לבעליו של בית-אבי אגיד: "טוב, אם אינך רוצה, לא אוכל לעשות דבר, לא אוכל לקחתו ממך בחזקה, ובכן עלי לבקש לי בית אחר נאה לי", וכן הלאה. אינני יודע, מה יהיה סופו של העסק, אבל כמדומני, שהדרך הזאת היא בבחינה מעשית יותר נכונה מן הדרך, שבה פעל מר אוסישקין את "פעולותיו על הרי ישראל".

אחד העם, "הבוכים", בתוך: על פרשת דרכים (יודישער פערלאג, 1930)

הללו אמרו "הן" והללו אמרו "לאו"; הראשונים היו המרובים - ונצחו, והאחרונים, המנוצחים, פרשו ובכו.

מעשה הראשונים אינו צריך ביאור ארוך. רבים מהם, ביחוד מן המערביים, לא היו מעולם ציוניים אלא בדרך ההשאלה: "ציון" הוא להם שם מושאל ל"מדינת היהודים", תהיה במקום שתהיה; ועוד רבים, ביחוד מן המזרחיים, רחמנים הם בכלל, המוכנים תמיד לאמור "הן", בלי מחשבות יתרות, על כל הצעה "לטובת העניים", תהיה מה שתהיה; ויתרם הם מאותם "בעלי הן", הנמצאים לרוב בכל התנועות החיות מפי איש אחד. אלו הם חומר בלי צורה, הנתון ביד ה"יוצר" לעשות בו כרצונו בכל שעה. הם אינם יכולים לאמור "לאו", כשהוא אומר "הן". אנשים ממין זה הם שהלכו לפנים אחר שבתי צבי ואחר פראנק גם בדרך יותר רחוקה מאפריקא, בדרך שכל באיה לא ישובו, ואיך לא ילכו אחר הרצל לאפריקא על מנת

לשוב משם לארץ ישראל?...

אנו נושאים עינינו לציון, ורק לציון לבדה... כי אך שם, בכח הרגש ההיסטורי, המקשר את העם והארץ, יחזק ויטהר רוחנו ויתעוררו כל כחותינו הפנימיים, עד שנוכל להתגבר על המכשולים העצומים המונחים על דרך מפעל לאומי כזה, שבא להפוך משורש דרכי-חיינו והלך-נפשו של עם, אשר נעקר מן האדמה לפני אלפי שנה ואשר הורגל במשך הרבה דורות לשאת עיניו לזרים ולשעבד להם רוחו...

...והצעד הראשון לאפריקא כבר עשיתם גם אתם, "הבוכים", כשהסכמתם לבסוף, אחר הדמעות והאנחות, להשתתף עם הרוב בחקירת אוגנדה. אם טובה הארץ או לא - אחת היא: לציון לא תוכלו לשוב עוד. כי אם טובה אוגנדה, הן לא יתכן לאמור "לאו", "שלא לבייש את אנגליא" - זאת הענייה, היושבת ומצפה לתשובתכם בכליון עינים... ואם רעה אוגנדה - מה בכך? אפשר למצוא ארץ אחרת נאה הימנה; עוד יש בעולם אדמה חפשית; "יגעתי ומצאתי תאמין". העיקר הוא, שהוסרו הכבלים מעל הידים וציון לא תעמוד עוד לשטן על דרך גאולתנו.

ומה הבדל יש באמת בין אוגנדה ובין ארץ אחרת באיזה מקום שהוא? וכי רוצים אתם להיות עוד הפעם מטרה לחצי מהתלותיו של "ציוני" כזנגוויל, בהראותכם מיעוט "השכל המדיני" שבכם, אחר כל ה"חנוך" שחנכו אתכם עד כה? לא, זאת לא תעשו! כבר הראיתם עתה, שסוף סוף יש בכם "שכל מדיני" ויכולים אתם בשעת הדחק לשפוך את היין בשביל לשמור את החבית... ל"אהרן" היו נזקקים שיעשה את העגל, אבל אחר שהעגל נעשה, יוכל אהרן ללכת: גם בלעדיו לא יחסרו עובדים ומגישי מנחה...

מכתב משה רוזנבלאט, נציג היהודים בקייב, אל ישראל זנגוויל, 6 בדצמבר, 1905, בתוך: גור אלרואי, "ארץ לעם ולא עם לארץ", עיונים בתקומת ישראל 14 (2014)

מהררי קיוב, מעמק הבכא של ארץ הרשעה - הננו צועקים אליך לעזרה! אנא, נשיא ישראל, חושה נא להצילנו משיני חיות הטרף הפוערים את פיהם לבלענו חיים! הפוגרום נגמר עוד בימי אוקטובר רק באופן רשמי, אך הוא נמשך והולך לא ברעש ולא בסופה כי אם לאט לאט. אין יום אשר החוליגנים או שוטרי הפוליצי [המשטרה, ג"א] לא יתנפלו על היהודים העוברים לתומם ברחוב - ולא יהרגום ולא יגזלו מהם את כל אשר להם, וגם את שמלתם לעורם יפשיטו! אין לך לילה אשר לא יעבור ברציחות ובגנבות ובגזלות! ... בקצרה אדוני הנשיא הננו כשה בין שבעים זאבים על עקרבים אנחנו יושבים'. מלאו את ידי לחלותך ולבקשך, כי תצלצל בפעמונים באנגליא, כי תרעיש את העולמות בעתוני לונדון, תכה בתוף הגדול ותקרא לעזרה, לעזור לעם של ששת מיליונים הנמצא בצרה גדולה בסכנת מוות!..

אנו חפצים ללכת אל המדבר ובלבד לנוס מהגלות המרה הזאת! אנחנו חפצים ללכת גם אל הרי חושך במערות של מכרי פחמים, מכרי מלח, אל ארץ אשר אדמתה ברזל ונחושת - ובלבד שנשאף רוח, נישן במנוחה, נאכל לחם יבשה בלי מפריע, ולא יבתרו את בשרנו בסכינים ובגרזנים ולא ישפכו דמנו

כמים!!! עיני עם ישראל ברוסיא נשואות עתה אליך, רק אליך! והיה היום ההוא שתבשרנו על אודות איזה טריטוריא ליום חג, ליום גאולה וישועה, יום פדות ורווחה! וכלנו מסכימים לאוגדה! ובלבד שננוס מזה.

ישראל זנגוויל, מכתב "הסכנה שבציונות", 1905, בתוך: גור אלרואי, "ארץ לעם ולא עם לארץ", עיונים בתקומת ישראל 14 (2004)

לצערנו המרובה, אין הצ'ארטר הארצישראלי בא עכשיו בחשבון. אחדים מציעים שנחזור לשיטותיהם של חובבי-ציון ונסתפק ביסודן של מושבות חקלאיות בארץ-ישראל. אבל ארץ ישראל בלי צ'ארטר - אי אפשר להבטיח בה את זכותם של מחזיקי הקרקע... לא, מוטב שתהא לנו ציונות בלא ציון, משתהא ציון בלא ציונות... אנחנו אומרים שהדבר החשוב ביותר הוא לשמר ולהחיות את עמנו ותרבותנו ושארץ קיימת בשביל עם, ולא עם בשביל הארץ...

אפשר שבקרוב, בימינו שלנו, יתנופף דגל זה [מדינה יהודית] - אם לא על אדמתה של ארץ-ישראל, לכל הפחות על ארץ-ישראל זמנית, על איזו סיני חדשה, על ארץ שבה יוכלו ההמונים המדוכאים שלנו לנשום באופן חפשי, שבה יוכלו הנפש והגוף לזקוף מחדש את קומתם, במקום שבו יהדות האנוסים תיהפך ליהדות-המכבים; במקום שנדע שוב מה פירושו של דבר, לאהוב הרים ונהרות, שהם שלנו; במקום שלא נוצרך לתלות את הכנורות שלנו מחוסר יכולת לשיר את שירי ציון על אדמת נכר; במקום שנשיר אותם מפני שנזכור את ירושלים. מכיון שהשאיפה שלנו, שמובעת בליל הפסח, אינה רק 'לשנה הבאה בירושלים', אלא אף - ואפשר, אין זו המחציה החשובה פחות - 'לשנה הבאה בני חורין'.

הרב ריינס בשם 'המזרחי' במכתב לזנגוויל, בתוך: גור אלרואי, "ארץ לעם ולא עם לארץ", עיונים בתקומת ישראל 14 (2004)

כל זמן ששערי ארצנו הקדושה נעולות לפנינו וכל עבודתנו בה יכולה להיות אך עבודת ההכנה בלבד מחויבים אנחנו בהשגת ארץ מקלט אחרת בעד אחינו. והכרתי החזקה ואמונתי המוצקה היא, כי ארץ זו מלבד מה שתציל מכליון ואבדון מאות אלפים נפשות מבני עמנו... תהיה ארץ מקלט זו גם לאמצעי היותר טוב להשגת מטרתנו האחרונה בארץ קודשנו... הנני מסכים בכל לב ליט"א והנני חושב כי כל ציוני נבון צריך לתת יד להיט"א'.

שלמה צמח, שנה ראשונה, פרק שביעי: מפלת (עם עובד, 1965)

... אבל לאט לאט התחיל מתפזר הערפל שבמוחי. משהו אינו כשורה כאן... למה נוצצות העינים באש זרה למשמע נאומו של זנגויל? מהיכן איבה זו בעינים אלה? "לא, יותר טוב ציונות בלי ציון, מציון בלי ציונות!" – רינן קסם קולו של מר יודילוביץ... נרתח ונרעש ישבתי. למה שומעים הם חרפת ציון וקלונה ואינם מוחים? לא הקשבתי לדברי הבלע של זנגויל, שקריין זה מזמרם לפני במבטאו הספרדי. רק עיני משוטטות באויר ומקוששות כל זיע בפני הנאספים וכל תנועה באבריהם. מה אירע לי? חשך עולמי ועצמתי עיני וחימה גדולה שפוכה עלי. "בסדר הפסח שלנו קוראים אנו לא בלבד בשנה הבאה בארץ-ישראל, כי אם גם בשנה הבאה בני-חורין!" נשתתק הקול החזק והלוהט והיתה דממה. עד מהרה הלם על ראשי רעם של מחיאות-כפים שלא פסק... אי אפשר היה לי לעבור עליהם בשתיקה, ופתחת: בבוקר זה ירדתי מן הספינה ועליתי על החוף ולעת ערב באתי בצל אילנותיכם... בתום לבי אמרתי, אצא ואמצא אחי הראשונים שעיצבו, שטיפחו, שפיזרו כוחם ואתן להם שבח והודיה ואלחץ ידיים שעשו בזה, באהבה וביראה אלחצן. והנה ידים הללו, אשר אהבתי ממרחקים, מונפות בלי מורא ופחד אל השמים האלה ומכות ומוחאות ומקישות לדברי הבל, לדברי בלע וגנאי, לדברי מעל וכחש, אוי לעיני שכך רואות ואוי לאזני שכך שומעות! אבל לא ברוב דברים נלחמים עם הכיעור ועם הבגידה הגלויה. במעשים, במעשים אחרים, עומדים בפני הבגידה. הבאתי שתי ידי העושות כנגד עשרות ידיכם הבטלות והבוגדות! והרימותי אגרופי באויר: אל תראוני שאני עול-ימים, אילחם בכם!

כל הזמן היו מלווים דברי גלי שחוק אדירים שנידרדרו מכל הפיות... מיהרתי ויצאתי לתוך חשכת המושבה... מפולת כאן. חורבן גדול כאן, חורבנם של בני-אדם מעולים, שנתנו חייהם על משאת-נפשם ונתיגעו ממנה ונפלה תחתיה והתחילו בועטים בה. ואני, שידי ריקות, באתי לפנייהם ביוהרה החוטאת שבי ובאגרופי הקפוץ, מה כוחם?

שיעור 8: 'מדינה דו-לאומית' ועוד חלופות למדינה יהודית- דמוקרטית בארץ ישראל

ר' בנימין, "משא-ערב", בתוך: המעורר, גיליון אחרון (1907)

אלה הדברים אשר דבר בנימין באזני היהודים קוראי-עברית:

א. והיה כי תבוא לרשת את ארץ מולדתך לא תבוא אליה כצר וכאויב ופקדת לשלום את יושב הארץ: לא באיבה ולא בעברה ולא במשטמה תבנה את משכן דורותיך כי אם באהבה ובחסד בצדק ובאמונה: שנאה תעורר מדנים ואהבה תשכך חימה: אף היא תקרב אחים ובין רחוקים תשלים: ואהבת את יושב הארץ כי אחיך הוא עצמך ובשרך לא תעלים עין ממנו: מבשרך לא תתעלם: עזוב תעזוב עמו ורוממת את קרנו בכבוד...

ב. ראה קראתי היום בשם העם הערבי יושב הארץ: גדול הוא העם הזה ונפוץ על פני התבל: ויהי כי זרחה לו השמש וחיתה נפשך בצלה... אך חמשים רבוא נפש שוכנים בקרב ארצך וקרובים לך קרבת-דם ובשר: וקרובים לך במראה פניהם בארשת שפתים וכל הגיון רוח: ואל יצוק בלבך דבר בליעל לנשל אותם מן אדמת אבותיך כי לא מרוב חכמה חשבת כזאת.

לעולם לא יהיה כדבר הזה אשר אין לו שחר וחדל לעולם: והיית אך כמתעתע ומקרב בני-שם מקרב משפחתך תקים לך צוררים: והיית למשל ולשנינה בקרב הארץ לחרפת עמים ולשמצה בקמיק: והיית מוקף אויבים מבית ומחוץ...

ג. גם אלה דברי בנימין עבד בנימין: כי תבנה חרושת-בד וחי הערבי עמך: לא תרע עינך בשכרו כי כמוך כמוהו: אין הבדל ופדות בין עברי לערבי: להחיות את הארץ באתם ואת יושביה עמה: ולא לקחת מאחרים באתם כי אם להוסיף להם: והעניק תעניקו להם מן כל העושר אשר ברוחכם: את בתי ספרך תפתח לו לרוחה ויבוא בו בבניו ובבנותיו: וילמדו בהם שפתך ושפתו: וכתבי-עתים תוציא להם בשפתך ובשפתו: ואם לרופאך ידרש ורפא ירפא: גם במדעך על משכבך אל תצר עינך בו. ויקרא בשם אללאה ובשם מחמד נביאו: ויחזיק במעוזי הלאום ובחבלי העבר אין אונס. חקה אחת ומשפט אחד לעברי ולערבי: וגם את עבודת הכרמים תלמדהו ואת מטע הנטיעות החדשות: ובחדלו לזרוע את שדהו תבואה ובהסכינו לעשות כמתכנתך ומכר לך מן שדהו: כי אין די און לו ואין די הון לעבוד בנטיעות כבתבואות וחדל לעולם: ובשכבר הימים יהיה כאחד מאתך ולא נודע כי בא אל קרבך: את בניך תתן לו ולקחת לך גם מבניו: ויבוא דם גבוריו בדמך והלכת הלך וגדל: ומצא מין את מינו והיה מין אחד: אנשים אחים אנחנו משפחות אחדות כל גויי הארץ: אראנו אם לא עתה אשורנו אם לא קרוב.

יוסף חיים ברנר, כל כתבי י.ח. ברנר, כרך ב (הקיבוץ המאוחד, 1977), עמ' 323

לפני ימים אחדים שלחתי לך את קארלייל, והיום קיבלתי את שיגעונותיך. "ספרא דשבילין" [משא ערב' בשמו הראשון] יפה מאוד בחיצוניותו, אבל להדפיסו ב"המעורר" לא אדפיסו, מפני שתוכנו אינו כלום בעיניי. על דבר הערבים לא אמת – שונאינו המה בארץ, ובכלל, כל זה הוא בעיניי, סלח לי, דברים בטלים. כן, מלחמה בינינו, אחי הקרוב-הרחוק, וגם ב"המעורר" זה הנני יוצא לנגדך ב"הערה"...

לא, במפורש הנני אומר: סוג מאמרים פובליציסטיים שכזה הנהו מזיק... מה, ר' בנימין, יש לו, לדבר על 'היכל השלום'... בעת שאנו, עד כמה שיש עוד רוח-חיים בנו, הרי היינו מאושרים, אילו היתה לנו איזו אפשרות לשפוך את דמנו ודם-אחרים על ארץ-מולדת יהודית, אילו היתה לנו אפשרות למסור את עצמנו ואת בנינו לקסרקטין של אנשי-צבא יהודים. מה, ר' בנימין, יש לדבר על אהבה לשכנינו בני-הארץ, אם אנו אויבים-בנפש, כן, אויבים? מה יש להכניס בכלל אידיאליות לייחוסים שבין עם לחברו – והיא לא תצלח? היחס האידיאלי כוזב הוא בכול, מאז ומעולם.

יוסף חיים ברנר, "מפנקס (שני מפגשים עם בני הארץ)", בתוך: כל כתבי י.ח. ברנר, כרכים ג-ד (הקיבוץ המאוחד, 1977)

עם חשכה תעיתי באבק משעולי הפרדסים שבקצות העיר. כולם של בני הארץ, של הערבים. שלהם. העמדתי לעבור על פני בעל-בית אחד, מין אפנדי קטן, יושב בפתח שער-חצרו במסיבת שני שכנים באים-בימים, ואף עלם אחד, כבן עשרים, הדור בכפייתו, ביניהם. ברכתים לשלום. לא ענו לי. עברתי, הפניתי את ראשי לאחור וראיתי, שאי-המענה היה מכוון, רשעי. העלם הזדקף עוד יותר בישיבתו, הביט לפניו כאילו באבק של נצחון: התאפקנו מלענות שלום ליהוד: "ככה יעשה".

הגיתי במרי-רוח: אם גם נכונה ההשערה, שיושבי-הארץ הם בני גזענו ושבפלחי ארץ-ישראל יש אפילו מדמה של שארית-ישראל - לא הם ולא שכרם! לי אין דרך אחרת, אני מוכרח לעבור עליהם, אם יאבו או ימאנו, אבל טוב להיפגש בוליקורוס בטאמבוב - ואין צורך לומר בליטוויני בסביבות קובנה - מאשר בפולני-המזרח הללו. "לא תדרוש שלומם וטובתם כל הימים".

בעוד צעדים אחדים, במשעול שאחר זה, זינק אחרי מאחד הפרדסים איש ערבי אחד בסחבות של טוֹז'ורקה אירופית ומעדר ישן על כתפו. "חאואג'ה" - הדביקני. וראיתי, שאין זה ערבי מגודל, כאשר נדמה לי משום-מה ברגע הראשון, כי אם נער-פועל כבן שלוש-עשרה או ארבע-עשרה. הוא שאלני דבר-מה בקול צלול, צעקני קצת, ובהברה ברורה, דגושה. אני, לצערי, לא ידעתי לענות לו, כי לא לימדתי לשוני דבר ערבית. שאלתיו אני מצדי במלה אחת: מסלימה? (כלומר, מכפר-סלימה הסמוך הנך?) וענני: לא, מנהן, מכאן הוא, מן הבויארה, והוסיף לדבר ולספר. אז שאלתי ברמיות-אצבע:

אפנדי? (כלומר, בויארה זו, שאתה הולך ממנה ושאתה, כמשמע מדברך, עובד בה, של האפנדי ההוא היא, היושב שם בפתח-חצרו?). הוא ענה בחיוב והוסיף להאריך דבר דבור על אפניו, כי לו, לנער, אין לא אב ולא אם, מתו בשנות-המלחמה, יתום הוא [...] את זאת הבינתי ממלים בודדות שלו, ועוד יותר מתנועותיו והעוויות-פניו.

והוא גם הוא הבין את שאלתי: "קַדִיש"? (כלומר, כמה הוא מקבל ליום?) וענה בהכרת ערך עצמו: "תמניא גרש" היינו, שמונה גרושים. - "לא טוב" - אמרתי, והוא תהה רגע והתקשה להבין: מה פירוש "לא טוב":

הרבה פחות מדי או רב יותר מדי? אז הסביר לי בארוכה ובהטעמה יתירה, שיש גם שמקבלים חמישה-עשר גרוש ליום וגם עשרים... פועלים גדולים... ולו אחיות קטנות... וצריך לאכול, להתפרנס... והוא מקבל שמונה... הכל מן אללה!...

אותה שעה לימדתי חובה לעצמי, חובה קשה, על שלא לימדתי לשוני לדבר ערבית. אילו ניתן פה... יתום עובד! אח צעיר! נכונה היא השערת המלומדים או לא, קרוב אתה לי לדם או לא, אך אחריותך הן עלי מוטלת היא. הן עלי היה להאיר את עיניך, להטעימך יחסי-אנוש!... לא, לא עשיית-ריבולוציה במזרח על רגל אחת בפקודת ועד ידוע ובטעם שליחים של פוליטיקה סוציאליסטית ידועה - לא, לא פוליטיקה! זה, אולי דוקא לא תפקידנו, ובזה אולי דוקא נעסוק בעל-כרחנו, מתוך יאוש, בדלית ברירה! - לא, לא זה!... כי אם מגע נפש בנפש... מהיום... ובמשך דורות... במשך ימים רבים... וללא שום מטרה... ללא שום כוונה... מלבד כוונת אח, ידיד ורע...

- שלומי, אדון! - נפטר ממני הנער במוקדם, בראותו, כנראה, שטרוד אני ושהשיחה נפסקה. אבל בברכת-פרידתו נשמעה, בכל זאת, קורת-רוח מרובה על שעלה לו בהיסח-הדעת לחטוף שיחה הגונה עם אדם מגודל, ולדבר בטעם, כזקן ורגיל.

- שלומי לך, חביבי, - לחשו שפתי ולבי המה לו ולי. המשכתי את תעייתי בחשכת-ערב.

יהודה לייב מאגנס, כמו כל הגויים? (שער פרחים, 1930)

מהי הציונות שלנו? ארץ ישראל מהי בשבילנו? בנוגע לשאלה מה אנו רוצים כאן אני יכול להשיב בשביל עצמי כמעט באותן מילים שהייתי רגיל להשתמש בהן במשך שנים רבות: עליה. התיישבות על הקרקע. חיים עבריים ותרבות עברית.

אם תוכלו להבטיח לי את אלה הנני מוכן לוותר על כל השאר: "מדינה" יהודית, ו"רוב" יהודי, ומצד שני אני הייתי מסכים לבית מחוקקים יחד עם שלטון פוליטי דמוקרטי שתכניתו תוכן ותעובד בזהירות עד שלא יוכל לעבור על שלושת היסודות הנ"ל. ולא עוד אלא שאני הייתי מוכן לתת כל מחיר בעד שלושה אלה, וביחוד כשמחיר זה היה מבטיח לפי דעתי שלווה והבנה הדדית.

נאום מאגנס בפני ועדת החקירה האנגלו-אמריקאית, בתוך: עזריאל קרליבך, ועדת החקירה האנגלו-אמריקאית לענייני ארץ-ישראל (ליינמן, 1946)

השקפתנו מבוססת על שתי הנחות: ראשית, ששיתוף פעולה יהודי-ערבי הוא הכרחי לפתרון מניח את הדעת של הבעיה הקשה. ושנית, ששיתוף פעולה יהודי-ערבי הוא לא רק הכרחי, אלא גם אפשרי. האלטרנטיבה היא מלחמה, אבל היהודי הפשוט והערבי הפשוט אינם רוצים במלחמה...

זוהי ארץ בפני עצמה, ארץ מקודשת לשלוש דתות המאמינות באחדות הבורא. לפיכך אין זו רק ארץ יהודית ולא ארץ ערבית. לערבים יש כאן זכויות טבעיות. הם נמצאים כאן מאות שנים ועובדים את האדמה. ליהודים יש כאן זכויות היסטוריות. מאות שנים התגעגעו על ארץ זו. כאן נוצר התנ"ך. ובזמן האחרון הוכיחו היהודים בעבודתם, שהם ראויים לזכויות היסטוריות אלו. אנו רואים את הזכויות הטבעיות של הערבים ואת הזכויות ההיסטוריות של היהודים כבעלות תוקף שווה בכל המסיבות. אנו רואים את א"י כארץ דו לאומית יהודית-ערבית. מולדת משותפת לשני העמים השמיים הללו. בארץ כזאת אין זה ראוי שעם אחד ישלוט באחר. מדינה יהודית פירושה שלטון יהודים בערבים: מדינה ערבית פירושה שלטון ערבים ביהודים. פחד השתלטות זו עז ואמתי בשני העמים. זה הוא חרב פיפיות של הבעיה. תפקיד המדינאים הוא למצוא דרך להפיג את הפחד ולהביא במקומו שיתוף פעולה, התפתחות ושלוש.

לפיכך, אתם עומדים בפני הצורך לכונן שווי משקל בין שני כוחות. מה רוצים רוב היהודים? עליה. תנו לנו אפשרות של עליה מספקת, ורבים מן המטיפים הכנים ביותר למדינה יהודית יוותרו על המדינה. מה רוצים רוב הערבים? ממשל עצמי. תנו להם אפשרות לממשל עצמי מספיק, ורבים מן המתנגדים הכנים ביותר לעליה יהודית ישקטו. אבל כדי להגיע למטרה כפולה זו, לעליה ולממשל עצמי, יש צורך בוויתורים משני העמים... הערבים יהיו מוכרחים לוותר על שאיפתם לכונן מדינה ערבית עצמאית. אולם כל ההיסטוריה של א"י מראה, שאין כאן מקום לעצמאות סוברנית חד-צדדית, חד-לאומית, מכל מקום תנתן לערבים האפשרות ליהנות ממאכסימום של חרות לאומית בא"י דו לאומית – בשווה עם האזרחים היהודים.

יונתן רטוש, מנשר 'כתב אל הנוער העברי' (1943)

הועד לגבוש הנוער העברי קורא אליך לעמוד על כל עומק התהום והזרות המבדילה בינך, הנוער העברי, לבין כל אלה בני הגולה היהודית, כל אלה שעמדו על דעתם בגולה ההיא על כל פרצופיה ועל כל שרשיה וגלגוליה ובתוקף הטבע נשאר חותמה טבוע בשרשי נפשם ובמחשבתם – לאין מרפא; הועד לגבוש הנוער העברי פונה אליך באשר אתה עברי. באשר המולדת העברית היא לך מולדת

בפועל ממש... ולא כפתרון לשאלת היהודים, ולא כפתרון לשאלות עולמיות, ולא כפתרון לתסביכים נפשיים שונים של מוכי-גלויות... באשר מיטב מאמצייהם של הורים, מורים ומנהיגים ואנשי-רוח תלושים לא הועילו לחבב עליך ולקרב אל נפשך את רקע העיירה היהודית ואת ההיסטוריה של הפזורה היהודית, על הפוגרומים והגירושים ומקדשי השם; לא הועילו לעקור מלבך את ההתנכרות הטבעית לכל משרי הציונות בני הפזורה, ולכל אבותיה של הספרות היהודית בלשון העברית, ולכל ההוי של הפזורה היהודית, ולכל הפרובלימות של הפזורה היהודית.

באשר כל אלה שנכפו עליך בתוקף כל הסמכויות תלויים על שכמך כבגד שאול, בלוי ומטולא ולוחץ. הועד לגבוש הנוער העברי חרד, שמא אתה בעצמך, הנוער העברי, תוסיף לחשל את כבלי הפזורה היהודית החונקים אותך, שמא תבגוד בבלי דעת במולדת העברית, בגוי העברי הצעיר המתנער וקם בארץ העברים, ותקום עליו להסגירו בידי הפזורה היהודית העולמית, ערש העבדים והמשועבדים מאז ומעולם. ולא עוד מולדת עברית תקום בזה, ולא עוד גוי עברי יתפשט בזה, רק אבר מאברי הפזורה היהודית, מרכז נוסף וכן חלוף לנצח היהדות, ארץ קודש אכולת שחיתות וצביעות לפזורה הנצחית.

...ואנחנו מבטיחים את מלוא כובד ההתנגשות עם הציונות, מעומק שרשיה עד ראשה, על מלוא כוחה ורקבונה, ואנחנו מבטיחים את מלוא השנאה העוֹרֶת והחתרנית והקשחת מצד כל המנגנונים למיניהם – עד חרמה...

הצרוף המטופש של ארץ: ישראל, לשון: עברית, עם: יהודי, הכרה: ציונית, – כל אלה ישרו מעליך כטיח תפל. הארץ, השפה, העם וההכרה – הם הם ארבעת היסודות הראשוניים שעליהם עומד נתוח מהותה של אומה. במקום שכל אחד מהיסודות האלה שונה בשמו, גם במהותו ובפרצופו ההיסטורי, – שם אין אלא בלבול מהותי וסריס ועקר.

ושוב לא תוכל לראות חזון וגאולה בגדוליה של הפזורה היהודית, בגדולי הרוח ובגדולה המעשה, על חכמיה ונגידיה, על רבניה ומשכיליה, על מקדשי-השם שלה ועל משיחיה ועל ציוניה, ועל נאמני הגֵנוֹת-עצמיות ועל גבורי הגיטאות האבודים... סבך הדורות של היהדות אי-אפשר להתיר אותו – אותו אפשר רק לחתוך.

ואתה, בן המולדת, יכול לחתוך אותו. בשבילך, בן המולדת, זרים הם כל אלה – ולזרא. ועם שתנער מעליך את כל אלה יקום ויחיה לפניך עולם חדש, העולם הקדמון והעז של אבותינו הגדולים, בני הארץ הזאת מאז. יאור לך אורה של תקופת הזוהר העברית, ומעט מעט ישור מנגד עיניך ערפל הפזורה היהודית החוצץ בינך לבין ארצך ולבין עברך. ותחת העיירה היהודית הרעועה והפרוורים היהודיים, ותחת מאמצי-השוא של גבורות יהודיות בנות היאוש והאבדן, – תחת כל אלה תעור מלבך דמותו השלמה והבוטחת של ארץ העברים הקדומה במלוא הזוהר ובמלוא הממשות.

נתן אלתרמן / מריבת קיץ

ד

נערה עבריה מארשת לחרב,
נערה מקורדובה, מגנצא ופרג.
תמו אלף שנים ושוב כאן את עם ערב
חדשה וסוררת כשדה הפרג.

ואשרי שראה איך אל נוף הבזלת,

אל עגול העקרב המקף להבות,
את נכנסת בפסיקה יומיומית ומרגלת
שחקתה בלא-יודעים את הלוך האבות.

ה

הכבוד והיקר לכל חרס בן כנען,
אך הדר הקדומים לך כורע וקד

בראותו את יפיך הממרה משליך נעל,
כמנהג יריבות, על זכרון בנות צלפחד.

שערך האדם עם הפסקת באמצע
ותכול קרח עיניך עדים לרעי

כי עמק באמה תו ספרד ומגנצא

לא פחות מתון של קדש והעי!
ולכן, לפוסלים את הכל עד ברנע,
לאומרים נדלג על דורות עד יבוס,
את עונה כמציאות המראה צפרניה
ואותם מורידה בלי משים מן הסוס.

ז

[...] מי יקום לנבא מה יהיו דמות ותאר
לרקמת שרוולי הנאוה הכפרית?
לזמרת הרוכל? לשחוקן של בנות צער?
לחקי הדקדוק? לצלצול העברית?

מה יהיו הערים בין צידון ובין פלשת?
איך ימטר? איך ירעם? אבל הס מפלפול.
שולמית של מחר בחדרה מתלבשת
ואסור להציץ דרך חור המנעול.

אברהם (יאיר) שטרן, "עיקרי התחיה - תנועת לח"י", בתוך: במחתרת, גיליון חמישי (1941)

- א. העם - העם העברי הוא עם סגולה: יוצר דת היחוד, מחוקק מוסר הנביאים, נושא תרבות עולם; גדול במסורת הגבורה ומסירות הנפש; ברצון-החיים וכח-הסבל; באור רוחו; בביטחון בגאולה.
- ב. המכורה - היא ארץ-ישראל בתחומיה המפורשים בתורה (ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדל נהר פרת טו-יח) היא ארץ החיים בה ישכון לבטח העם העברי כולו.
- ג. העם ומכורתו - את ארץ-ישראל כבש ישראל בחרב. בה היה לעם ובה בלבד ישוב לתחיה. לפיכך יש לישראל, ורק לו, זכות הבעלות על ארץ-ישראל. זכות זו היא מוחלטת, היא לא פקעה ולא תוכל לפקוע עוד לעולם. [...]
- ט. מלחמה - מלחמת תמיד עם כל העומדים לשטן לקיום היעוד.
- י. כבוש - כבוש המכורה בחיל מידי זרים לאחוזת עולם.

ואלה תפקידי הארגון בתור האדנות והגאולה:

- יא. אדנות - חדוש האדנות העברית על הארץ הגאולה. [...]
- יד. משפט הזרים - פתרון בעיית הזרים על ידי חלופי אוכלוסים.
- טו. קבוץ גלויות - קבוץ גלויות שלם במלכות ישראל. [...]
- יח. הבית - בניין הבית השלישי כסמל לתור הגאולה השלמה.

שיעור 9: מגילת העצמאות, מחלוקות ואתגרים לעתיד

מגילת העצמאות

ארץ-ישראל קם העם היהודי, בה עצבה דמותו הרוחנית, הדתית והמדינית, בה חי חיי קוממיות ממלכתית, בה יצר נכסי תרבות לאומיים וכלל-אנושיים והוריש לעולם כולו את ספר הספרים הנצחי.

...מתוך קשר היסטורי ומסורתי זה חתרו היהודים בכל דור לשוב ולהאחז במולדתם העתיקה... השואה שנתחוללה על עם ישראל בזמן האחרון, בה הכרעו לטבח מיליונים יהודים באירופה, הוכיחה מחדש בעליל את ההכרח בפתרון בעית העם היהודי מחסר המולדת והעצמאות על-ידי חידוש המדינה היהודית בארץ-ישראל, אשר תפתח לרוחה את שערי המולדת לכל יהודי ותעניק לעם היהודי מעמד של אמה שות-זכיות בתוך משפחת העמים.

...זוהי זכותו הטבעית של העם היהודי להיות ככל עם ועם עומד ברשות עצמו במדינתו הרבנית... ובתקף זכותנו הטבעית וההיסטורית ועל יסוד החלטת עצרת האומות המאוחדות אנו מכריזים בזאת על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, היא מדינת ישראל.

...מדינת ישראל תהא פתוחה לעליה יהודית ולקבוץ גליות; תשקד על פתוח הארץ לטובת כל תושביה; תהא משתתה על יסודות החרות, הצדק והשלום לאור חזונם של נביאי ישראל; תקים שויון זכיות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חפש דת, מצפון, לשון, חנוך ותרבות; תשמר על המקומות הקדושים של כל הדתות; ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מגלת האומות המאוחדות.

...מתוך בטחון בצור ישראל הננו חותמים בחתימת ידנו לעדות על הכרזה זו, במושב מועצת המדינה הזמנית, על אדמת המולדת, בעיר תל-אביב, היום הזה, ערב שבת, ה' איר תש"ח, 14 במאי 1948.

נתן אלתרמן / שיחת ביניים

בוא, רע טוב, נשקט-כזרת.
 כבר עתונים שבעים ספגת,
 הרחוב ריקן... על פני הקרת
 כוכבי מרום זורחים דה-פאקטו.

כוכבי-מרום, ראה נא, קמו
 על עיר, על ארץ ופלאיה,
 על רעמים אשר רעמו,
 על ממלכה בחיתוליה.

נביט נא רגע מעלה, רע,
 רק רגע ויספיק לשנינו,
 אין פנאי יותר, הזמן קולע
 את אבניו בחלונינו.

באינפורמציה, בויכוח,
 בניצוחים שהתנצחנו,
 טבולים אנחנו גוף-ורוח,
 וטוב שכה טבולים אנחנו!

כי שוא אמרה גבהות העין
 שרתחותינו ריק והבל...
 לא! סער-דור, שאח לו אין,
 מושכנו אל תוכו בחבל!

בני-התקופה הם פולמוסינו!
 אך זאת נזכר נא למשמרת:
 נחזיק, רעי, את קולמוסינו
 כמו כלבים עלי שרשרת!

כי סכנה קטנה כזית
 ישנה, והיא - שתוך הדהר
 מרוב עצים ורעש ציד
 נשכח כליל את הוד היער.

דורנו לא רק בית דיור הוא.
 דבר מה קרה בו, סוד ונס הוא,
 מוחנו זאת תופס דה-יורה,
 אבל דה-פקטו מה תופס הוא?...

לכן בשקע יום יגע,
 -עד אם נשוב לשאת קולנו -
 טוב שנראה לרגע, רע,
 את הכוכב שמעלינו...
 כי אז חשים כיצד הרוח
 נישאת בליל על זו הקרת,
 עם אבל רב - - ובכי שלוח -
 עם אושר לדורות עשרת...

ואז שומעים, רעי, איך ארץ
 נושמת עצומת-עינים,
 ושכול גדול ולחן ערש
 שוברים את לבבה לשנים - -

אז הטפל נשאר שכוח
 והעיקר נחרת בחרט,
 ... ואז שבים אל הויכוח,
 אבל שבים אליו אחרת.

ש"י עגנון, "פרקים של ספר המדינה", בתוך: סמוך ונראה (שוקן, 1998)

...לעולם אין צרה באה יחידה. כשכלו כל הכחות נשמעה שמועה שאויבים הקיפו את המדינה. עדיין לא נכנס האויב למדינה, אבל עומד סמוך וקרוב... האויב שראה שאין מי שיעמוד כנגדו מתקרב והולך, הוא מבחוץ והרעב מבפנים. סבורים היינו שהצרה כבר הגיעה לתקפה, לבסוף באה צרה גדולה ממנה, שאוצר הצרות אין לו שיעור ואין צרה שאין צרה גדולה ממנה.

צריכה היתה המדינה להקדים עצה לפורענות. אבל בני המדינה מחולקים לשתי כיתות, לכסויי ראש ולגלויי ראש, וכל שכת אחת מבקשת שנייה מעכבת, ואף הכיתות עצמן מחולקות ביניהן ושונאות אלו את אלו, אולי יותר מששונא האויב את כסויי הראש ופרועי הראש כאחד.

...אותה מדינה מסורת יש בידיה שאבותיה הראשונים יהודים היו, והרי דרכם של יהודים לכסות את ראשם, לפיכך נוהגים קצתם לכסות את ראשם. וקצתם, מה טעם מגלים את ראשם? אלא שרואים עצמם כיהודים שלפני מתן תורה, שעדיין לא נצטוו על כיסוי הראש, לפיכך מגלים את ראשם.

והואיל ואלו מכסי ראש ואלו מגלי ראש לפיכך חלוקים הם ושונאים אלו את אלו. וכסויי הראש מה טעם שונאים זה את זה, והלוא אלו מכסים ראשם ואלו מכסים ראשם, אלא אלו חובשים ירמולקאות ואלו חובשים מצנפות, אלו ירמולקאות זקופות ואלו ירמולקאות עגולות, אלו מצנפות מרובעות ואלו מצנפות סגלגלות, אלו גדולות כקנאה ואלו פחותות מכינה, אלו של סמוט ואלו של משי. ואין צורך בראש דוקא, ובלבד שיהא כיסויו ניכר.

גלויי הראש מה טעם שונאים זה לזה, והלוא אלו פורעים ראשם ואלו פורעים ראשם. אלא אלו מגדלי בלורית ואלו קצוצי שער, אלו קרחים ואלו גבחים. ואין צורך בראש דוקא, ובלבד שיהא מגולה.

כשם שראשיהם משונים זה מזה כך דעותיהם משונות. מנענעת כת אחת ראשה למזרח מנענעת כת שנייה ראשה למערב. מנענעים ראשיהם זה לזה, אין מנענעים אלא כדי לרוצץ את גולגולותיהם. לפיכך אין נכנסים כאחד לפקח על עסקי המדינה. בדבר אחד בלבד שווים, שכל כת אומרת שכל הרעות הבאות על המדינה אינן באות אלא בשביל צרתה. ואלמלא לא היה בעל ספר המדינה חושש לדברים יתירים היה אומר, אלו ואלו דברי אמת.

י.ח. ברנר, "הערכת עצמנו בשלושת הכרכים", בתוך: כל כתבי י.ח. ברנר, כרכים ג-ד (הקיבוץ המאוחד, 1977)

גלוי וידוע הוא, רבותי, שהערכה עצמית – זהו אחד מתנאי-החיים שבהכרה העליונה, בין של הפרט ובין של הכלל. קיבוץ בני-אדם, כאדם היחידי, כל זמן שהוא נמצא על השלבים התחתונים של גידולו האנושי, כמעט שאינו יודע לחשוב על עצמו כהוגן, להעריך את עצמו כראוי... אדם בא בימים או עם שבע-שנים, שאין להם צורך אמיתי בהערכה עצמית אמיתית, סימן רע הוא לערך-מהותם ביום שידובר בהם ויעריכו אותם.

א.ד. גורדון, 'הערכת עצמנו' - מאמר תגובה לברנר (1915)

...עצם השאלה: מה פה הרע – מביאה לידי פולמוס של דברים שאין לא סוף, לידי מבוכה ומהומה. אם אלה אומרים, כי קשה הוא מה שאין אנחנו מאמינים עוד בעצמנו, באים אחרים ואומרים, כי הצרה היא במה שאנחנו הורגלנו להאמין יותר מדי בעצמנו... פה הגענו עד סוף המרחק שבין דרכו של ברנר ובין הדרך, שהוא מתנגד לה בהחלט ושאני אחד מן ההולכים בה. פה בא לידי ביטוי ההבדל ביחס הנפשי אל חיינו הלאומיים ואל עבודתנו הלאומית.

אני רואה את כל אסוננו הפנימי בדור הזה, בשעה שאנחנו מוכרחים לבקש תחיה לאומית שלימה בשביל להינצל מכליון לאומי. אני רואה את כל הטרגיות שבתחיתנו בליקוי הרגשת עצמותנו הלאומית, בהתבטלותנו בפני אחרים ובפני עצמנו, בחוסר אמונה ובטחון בעצמנו, ברוחנו ובכוחותינו... השאיפה לתחייה שלימה דורשת מאתנו התאמצות כל כוחותינו במידה שאין למעלה הימנה, והתאמצות כזאת אינה בגדל האפשרות במקום שאין המתאמץ מאמין באותה המידה בכוחות עצמו, מאחר שמידת הכוח, היוצא מתוך ההתאמצות, אינה דבר מסוים וצפוי מראש, כי אם תלויה כולה במידה ההתאמצות...

לא רק עסקי כסף, כי אם גם עסקי רוח זקוקים לקרדיט... לפיכך במידה שאדם נותן לעצמו קרדיט גדול, בה במידה הוא עושה עסקים גדולים. ומה עמקו דברי חכם גרמני אחד: האדם יכול הרבה, אם הוא מאמין בכוחו. ומנקודת מבט זו גם הערכת עצמנו אמיתית, חיה, מורגשת בכל ישותנו, הרגשת ליקויינו לכל עמקם לא תוכל לבוא אלא מתוך הרגשת עצמנו עמוקה, מתוך אמונה חזקה בעצמנו, מתוך הכרת ערכנו. אין אדם רואה את נגעי עצמו אלא לאור נשמתו, – לאורם של אחרים לא יראה כלום, או יראה רק חושך כללי, שאין להבחין בו כלום. ויותר שאור נשמתו גדול, יותר הוא רואה את נגעי עצמו. ואני מאמין באור נשמתנו הלאומית, ואני מאמין, כי גדול האור, – כי רואה אני את הנגעים לכל מראה עיני. אף אין הנשמה אומרת וידוי בקול, אין הנשמה מתוודה לפני אחרים. להתוודות אנחנו צריכים רק לפני עצמנו, – אבל בשביל כך צריך שיהיה לנו איזה 'עצמנו', איזה 'אני', שיש לנו דרך ארץ

לפניו, שיש לו עלינו תביעות גדולות ושכוחו לגבות את חובו.

ובא ברנר וגוער בנויפה בקירוב כך: קרדיט? על איזה סמך, קרדיטורים מטומטמי מוח ולב? הלא אין לנו כלום, הלא אנחנו קבצנים מנוולים, שלא רק שאין לנו במה לשלם אלא שאין בנו אפילו הכרת החובה לשלם, קבצנים נבזים, היודעים רק לחזור על הפתחים ולצפות לשולחן אחרים! הלא הקרדיט שלכם, קרדיטורים טפשים, יביא אותנו רק לידי פשיטת הרגל, שאין אחריה תקומה עולמית! ואיזה אור אתם מוצרים בנו, מוכי סנוורים, תועים ומתעים? הלא אין בקרבנו אלא רקבון ורפש! רק לאור ההכרה העליונה של אמנים, סופרים מחנכים, ולאור האינטואיציה שלהם, רק לאורם של יחיד סגולה אלה, היוצאים מן הכלל, ושואין להקיש מהם על הכלל, אנחנו רואים את נגעינו, את הצרעת הממארת, המכוערה והמעלה סרחון לא שדבקה בנו בבית העבדים של אחרים, כמו שאתם רגילים לרמות את עצמכם ואת אחרים, לא! הדבקה בנו מתחילת ברייתנו. בשנותנו את אפינו המקולל, רק בהיותנו לאחרים, עם ככל העמים, נוכל לקוות לאיזה חיים של בני אדם חיים.

ברור, כי במקום שאני רואה ליקוי הרגשת עצמנו, התבטלות בפני אחרים, רואה ברנר התבלטות עצמנו באופן מכוער, בטחון פראי בעצמנו, הונאת עצמנו, חיוניות יהודית-סוסית רבה, וכי מאותה הנקודה גופה, שהוא רואה רק חושך ואפילה, אני רואה אור גדול. ברור, כי ההבדל שבינינו מונח לא בגבול דברים שבהכרה, שאפשר להוכיחם במופתים הגיוניים, כי אם בגבול דברים שבלב, בגבול דברים שבהרגשה, בגבול היחס הנפשי.

...ואם, מצד אחר, אנחנו רואים, כי יש כוסף החיים בקרב היסודות הבריאים שלנו, הרי זה מראה, כי יש די יסודות בריאים בקרב הגוף בשביל להבריאו כולו, כלומר הרי זו ההכחשה הפסיכולוגית היותר נמרצה לכל 'הערכת עצמנו' של ברנר. 'אם רק מנינים בחורים יוצרים מבין שנים עשר מיליונים, הנכונים לרחוץ בנטפי זיעתם את חלאת הסרסרות הנוראה שדבקה בנו', הרי אין זה 'אות קין, כי סרסורים בסרסרותם ניחא להו, מפני שכוח לדבר אחר יותר מכובד אין להם' – לא נכון! – הרי זה אות, כי עוד די כוח בנו לשוב לאיתנו, הרי זה מראה רק כי העבדות היא מחלה קשה מאוד להרפא, אבל הרפא תרפא!

אהרן דוד גורדון, הקונגרס (1913)

הלנסוע אל הקונגרס? הלהיות ציר? ... יהי הקונגרס מה שיהיה, אבל לנו אין קונגרס אחר. אין לעם ישראל מקום אחר להיאנח בו לכל עומק נשימתו, להשיב רוחו עדי רגע, עד כדי להרגיש לכל עומקם את מכאוביו הנוראים, עד כדי להתבונן רגע איפה הוא בעולם, לחשוב רגע על דבר ריפוי והצלה או אפילו רק ללחוש רגע על מכותיו האנושות, אשר רב כוחן להעביר על דעתו אף את בעל הדעת היותר רחבה.

...היש לך טרגיות גדולה מזו? היש לך טרגיות גדולה מזו, שבשעה קשה זו של פרפור האומה בין החיים והמוות, בשעה זו של נסיונה האחרון להתעורר לתחייה, – בשעה זו אין בה די כוח להיאנח אנחה, אשר תזעזע את כל הרחוק והקרוב, את כל אשר לב לו לחרוד על חייה ולחוש לעזרתה, אין בה די כוח לרצות לחיות!... אולי צריך אדם מישראל, ובייחוד בעל נפש עמוקה, להתייחס אל הקונגרס כהתייחס אל עצמו, אל נגעי עצמו, אל מכאובי עצמו, אל חיי עצמו, שאין אובייקטיביות נוהגת בהם, בייחוד, בשעת הסכנה?

מה יש בקונגרס? מה יוכל הקונגרס לתת?

אל לבעל נפש לשאול שאלה כזאת! הקונגרס יוכל לתת רק מה שנותנים לו. הקונגרס הלא הוא במובן ידוע מעין חזרת שליחי ציבור על העבודה שבלחש והעבודה שבלב של הציבור.

השאלה היא איפוא: מה יש להביא אל הקונגרס?

אבל אם יש לך לב כואב, אם יש לך נפש, היכולה באיזו מידה לשמש בית קיבול לצער האומה, – הרי יש לך מה להביא. אם יש לך מחשבה תוססת, זעזועי נפש טמירים, שעדיין לא עמדת על סודם, חלום שאין לו פתרון, – הרי יש לך מה להביא, אם יש בכך רוח חיים, רוח שואפת לחיים, ליצירה, – הרי יש לך מה להביא. ואפילו אם יש בכך ייאוש עמוק, ייאוש שאינו יודע פשרות, כלומר אם יש לך חלק בייאוש הגדול, – יש לך מה להביא. כי גדול כוח הייאוש הגדול ביצירה אולי לא פחות מכוח האמונה הגדולה. אבל, בייחוד, אם יש לך מעשה, שאתה משתתף בעשייתו, שאתה שואף לעשותו באופן שלא יתחלל בעיני עצמך, – יש לך מה להביא.

כל אלה במידה שיבואו יחד ויצטרפו יחד, יתקמו... אבל היש צורך לפרש? ומי כמעמיקים לחיות צריכים להבין את זאת, צריכים לבקש את זאת? מי כמעמיקים לחיות צריכים להבין ולבקש, כי רוח הקונגרס והיחס אל הקונגרס ייבראו מתוך תביעותיה וגביותיה של הנפש החיה, מתוך העבודה שבלב והעבודה שבלחש, מתוך עומק החיים, מתוך דממת החיים ולא מתוך שאונם והמונם?

מה הוא הקונגרס ומה הוא צריך ויכול להיות?

את זה הגיד לנו הקונגרס הראשון... התעוררות היתה כאן, התעוררות שהיתה עמוקה מתקוות דמיוניות כעמוק חיי נפש מחיי דמיון. איזו רוח לא ידענו נגעה בכל מיתרי לבבנו, בכל נימי נפשנו היותר עמוקים והיותר טמירים, איזה רעד של חיים ואור עבר בכל גופנו ובכל ישותנו. הרגשנו מה שלא הרגיש אדם מישראל מימיו, מיום שחדל ישראל מהיות עם חי... נראה, מה יגיד הקונגרס הזה?

היהודים / יהודה עמיחי

היהודים הם לא עם היסטורי

ואפלו לא עם ארכיאולוגי, היהודים

הם עם גיאולוגי עם שברים

והתמוטטיות ושכבות וגעש לזהט.

את תולדותיהם צריכים למדד

בסלם מדידה אחרת.